

FELSEFE DÜNYASI

The Philosophy World

Sayı/Issue: 81 (Yaz/Summer 2025)

ISSN 1301-0875 - eISSN 2822-2970

Yayıncı ve Sahibi/Publisher and Owner

Türk Felsefe Derneği Adına/On behalf of Association for Turkish Philosophy

Prof. Dr. Murtaza Kortaletçi

Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor

Merve Nur Sezer (Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Celal Türer
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Christof Rapp
(Ludwig Maximilians Universität, Germany)

Prof. Dr. Dean Zimmerman
(Rutgers University, USA)

Prof. Dr. Duncan Pritchard
(University of California Irvine, USA)

Prof. Dr. Jason Brennan
(Georgetown University, USA)

Assoc. Prof. Dr. Eros Carvalho
(Universidade Federal do Rio Grande do Sul, Brazil)

Assoc. Prof. Dr. Zalan Gyenis
(Jagiellonian University, Poland)

Doç. Dr. Fatih Özkan
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Muhammet Enes Kala
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Aynur Tunç
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Gary N. Kemp
(University of Glasgow, United Kingdom)

Alan Editörleri/Section Editors

Prof. Dr. Ahmet Emre Dağtaşoğlu
(Trakya Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Fatih Özkan
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Mehtap Doğan
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Nihat Durmaz
(Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Sebile Başok Diş
(Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Yurdağül Kılınç
(Selçuk Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Ferhat Taşkın
(Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Kenan Tekin
(Boğaziçi Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Çelik
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Nazan Yeşilkaya
(Şirnak Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Övge Öztürk
(Yozgat Bozok Üniversitesi, Türkiye)

Yazım Editörleri/Spelling Editors

Ahmet Hamdi Işcan
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Zehra Eroğlu
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

Dil Editörleri/ Language Editors

Abdussamet Şimşek
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)

Hatice İpek Keskin
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye)

Dizinlenme Bilgileri/Indexed by

ULAKBİM TR Dizin (2003'dan itibaren/since 2003)

Philosopher's Index (2004'dan itibaren/since 2004)

ERIH PLUS (2023'den itibaren/since 2023)

PhilPapers (2023'dan itibaren/since 2023)

Ulrich's Periodicals Directory (2025)

Felsefe Dünyası uluslararası, süreli ve hakemli bir dergidir; yılda iki sayı yayımlanır; elektronik versiyonu, açık erişimlidir.

Derginin online versiyonu ücretsizdir.

The Philosophy World is an international, periodical biannually, and peer-reviewed journal; its digital version is open access.

The online version of the journal is free of charge.

Fiyatı/Price: 300 TL | Basım Tarihi/Publication Date: Temmuz/July 2025, 300 Adet/Copies

Adres/Address

Necatibey Caddesi No: 8/122 Çankaya/ANKARA

Tel: 0 (312) 231 54 40

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/felsefedunyasi>

Hesap No / Account No: Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Tasarım / Design: Turku Ajans

Baskı / Printed: Sayfa Basım

Tevfik İleri Mahallesi Emek Caddesi, Polat Sk. No:2,

06145 Pursaklar/Ankara

Tel: (0312) 394 83 94 | Sertifika No: 77079

Sezgisel Bilginin Gerekçelendirilebilirliği Üzerine: Klasik ve Modern Epistemolojide Analitik Bir İnceleme

Zeynep ÇELİK

<https://orcid.org/0000-0001-9874-1058> | zeynepcelik@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı,
Kahramanmaraş, Türkiye

<https://ror.org/03gn5cg19>

Öz

Bu çalışmada, sezgisel bilginin bilgi değeri taşıyıp taşımadığı sorusu, epistemik mantığın gerekçelendirme ölçütleri ekseninde, özellikle Teo Grünberg'in doğrudan ve dolaylı gerekçelendirme ayrımı çerçevesinde mantıksal olarak irdelenmekte; sezgi anlayışındaki tarihsel ve kavramsal dönüşüm sistematik biçimde analiz edilmektedir. Sezgisel bilgi, klasik epistemolojide — Aristoteles, Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Rüşd gibi düşünürlerin bilgi teorilerinde— zorunlu öncüllerin ve ilk ilkelerin doğrudan kavranışını mümkün kılan, dolaysız ve a priori olanı bilme yetisi olarak konumlandırılmış, dolayısıyla burhânî öncüllerin elde edilebilmesini sağlayan unsurlardan biri olarak kabul edilmiştir. Modern epistemolojide René Descartes ve İmmanuel Kant gibi düşünürlerin benzer minvalde değerlendirdikleri bu bilgi türüne, analitik gelenekte daha ihtiyatlı yaklaşılmıştır. Hatta bazı çağdaş düşünürler nezdinde sezgi, ya dilsel ve kültürel alışkanlıkların ürünü olan bağlamsal bir yargı biçimine ya da bilişsel kestirme/ekonomiye dayalı hōristik (heuristik) yöntemle indirgenmiş; böylece doğruluk değeri ve gerekçelendirme kapasitesi ciddi biçimde eleştirilmiştir. Bu teorik farklılaşma yalnızca kronolojik bir dönüşümü değil, aynı zamanda sezgisel bilgiye atfedilen epistemik geçerlilik ölçütlerinin de yeniden yapılandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Çalışmanın amacı sezgiyi, epistemik gerekçelendirilebilirlik düzleminde değerlendirilebilen çok katmanlı bir bilgi türü olarak kavramsallaştırıp, klasik görüşler ile çağdaş eleştirileri Grünberg'in gerekçelendirme ölçütü temelinde karşılaştırmalı bir perspektifle analiz etmektir. Bu sayede sezgi, epistemolojik olarak yeniden konumlandırılarak, bilginin normatif ve bilişsel boyutları arasında bir ara kategori olarak değerlendirilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Analitik Felsefe, Epistemik Mantık, Sezgi, Bilgi, Gerekçelendirme.

Atıf Bilgisi

Çelik, Zeynep (2025). Sezgisel bilginin gerekçelendirilebilirliği üzerine: Klasik ve modern epistemolojide analitik bir inceleme. *Felsefe Dünyası*, 81, 148-179. <https://doi.org/10.58634/felsefedunyasi.1686797>

Geliş Tarihi	29.04.2025
Kabul Tarihi	30.06.2025
Yayın Tarihi	15.07.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – intihal.net
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Etik Bildirim	felsefedunyasi@tufed.com.tr
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

On the Justifiability of Intuitive Knowledge: An Analytic Investigation in Classical and Modern Epistemology

Zeynep ÇELİK

<https://orcid.org/0000-0001-9874-1058> | zeynepcelik@ksu.edu.tr

Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Theology, Department of Philosophy and Religious Sciences, Kahramanmaraş, Turkey

<https://ror.org/03gn5cg19>

Abstract

This study logically examines whether intuitive knowledge possesses epistemic value, focusing on the criteria of justification within epistemic logic—particularly through the distinction between direct and indirect justification—and systematically analyzes the historical and conceptual transformation of intuition. In classical epistemology—especially within the theories of knowledge developed by thinkers such as Aristotle, Averroes, al-Fārābī, and Avicenna—intuition was conceived as the faculty enabling the immediate and a priori apprehension of necessary premises and first principles. Accordingly, intuitive knowledge was recognized as one of the foundational bases of demonstrative (burhānī) reasoning. In modern epistemology, philosophers such as Descartes and Kant maintained similar evaluations of intuition; however, within the analytic tradition, a more cautious attitude toward this form of knowledge emerged. Indeed, for thinkers like Quine, Carnap, Wittgenstein, Devitt, and Kahneman, intuition is often reduced to either a context-dependent judgment shaped by linguistic and cultural habits or to heuristic tendencies grounded in cognitive economy. Consequently, the truth-value and justificatory capacity of intuition have been subjected to substantial criticism. This theoretical divergence not only reflects a chronological transformation but also necessitates the reconstruction of the epistemic legitimacy criteria attributed to intuitive knowledge. In this context, the study conceptualizes intuition as a multilayered form of knowledge that can be evaluated in terms of epistemic justifiability, analyzing classical accounts and contemporary criticisms through a comparative perspective based on Teo Grünberg's criteria of justification. Thus, intuition is epistemologically repositioned as an intermediate category between the normative and cognitive dimensions of knowledge.

Keywords: Analytic Philosophy, Epistemic Logic, Intuition, Knowledge, Justification.

Citation Çelik, Zeynep (2025). Sezgisel bilginin gerekçelendirilebilirliği üzerine: Klasik ve modern epistemolojide analitik bir inceleme. <i>Felsefe Dünyası</i> , 81, 148-179. https://doi.org/10.58634/felsefedunyasi.1686797	
Date of Submission	29.04.2025
Date of Acceptance	30.06.2025
Date of Publication	15.07.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes – intihal.net
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	felsefedunyasi@tufed.com.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Sezgi, düşünce tarihinde çoğunlukla doğruluğu kendinden menkul, dolaysız ve çıkarımsız¹ bilgiye ulaşmanın imkânı nispetinde (Köz, 2004, s. 41; Gürsoy, 2014, s. 192) zihnin bir nesneye, kavrama, önermeye ya da hakikate doğrudan yönelmesi olarak tanımlanmaktadır (Yaren, 2003, s. 29; Dündar, 2023, s. 226). Latince *intuitus* (in-tueri: içine bakmak), İngilizce *intuition*, Almanca *anschauung*, Fransızca *intuition* ve Arapça *hads* terimleriyle ifade edilen kavram,² Türkçede üç anlamda kullanılmıştır: (1) Hakikatin dolaysız ve aracısız biçimde açığa çıkması, (2) Kavramsal veya mantıksal zincirlerden bağımsız olarak ilişkilerin doğrudan keşfi, (3) Usavurmanın (discursive reasoning) karşıtı olarak, zihinsel bütünlüğün bir bakışta kavranması.³

Modern epistemolojinin ilk dönemlerinde sezgi, bilginin dolaysız ve aracısız bir kaynağı olarak kabul edilmekle birlikte, René Descartes'ta akli sezgi, İmmanuel Kant'ta saf sezgi/duyusal sezgi, Henri Bergson'da ise metafizik sezgi gibi farklı türlerde ele alınmış ve her biri, bilgi edinme sürecinde vazgeçilmez bir unsur olarak kabul edilmiştir (Köz, 2004). Ne var ki sezginin mahiyeti, işleyişi ve bilgiyle kurduğu ilişkinin bu şekilde farklı biçimlerde yorumlanması, ilerleyen dönemlerde ciddi bir anlam karmaşasına yol açmıştır. Bu nedenle çalışmada öncelikle, daha açık ve işlevsel biçimde analiz edilebilmesi amacıyla sezgi, iki temel türe ayrılarak ele alınacaktır: gündelik sezgi ve bilimsel sezgi.

- **Bilimsel sezgi:** Sistematik düşünme, mantıksal yapı ve entelektüel disiplinle şekillenen, yüksek düzeyli içgörüselsel kavrayışları ifade etmektedir. İngilizcede *intuitive* olarak ifade edilen bu sezgi biçimi, Aristoteles'teki *nous*, Descartes'taki *intuitus*, İbn Sînâ ve İslam düşüncesindeki *hads* kavramıyla örtüşmektedir.
- **Gündelik sezgi:** Bireyin çevresel ve içsel uyaranlara verdiği ani tepkiler, içgüdüler ve bilinçdışı eğilimler yoluyla ortaya çıkan sezgi türüdür. Bu

1 Doğrudan ve aracısız olarak da ifade edilen kavrayışın önermesel olmayan nesneleri ya da konuları sırasıyla; tümeller, kavramlar, duyusal nesneler, şeylerin özleri, süre veya Tanrı gibi dile dökülemeyen varlıklardır (Cevizci, 2005, s. 1484).

2 Bu kavramlar ilk bakışta aynı sezgisel sürece gönderme yapıyor gibi görünse de ilerleyen bölümlerde her birinin farklı anlam katmanlarına sahip olduğu ve birbirlerinin yerine geçemeyeceği ayrımlarının bulunduğu gösterilecektir. Nitekim Herman Cappelen'e göre "intuition" (sezgi), "intuitive" (sezgisel), "intuitively" (sezgisel olarak) ve "to intuit" (sezmek) gibi terimlerin hem gündelik dildeki hem de felsefi metinlerdeki kullanımı, anlamsal olarak farklı, bağlamsal olarak değişkendir. Dolayısıyla bu terimler, farklı kullanım alanları sebebiyle ortak, tanımlanabilir ve istikrarlı bir anlam taşımamaktadır (Cappelen, 2012, s. 29-36).

3 TDK felsefe terimleri sözlüğü <https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi 11.04.2025)

düzlemde sezgi; içgörü (*insight*), içgüdü (*instinct*), öngörü (*hunch*), altıncı his (*gut feeling*) ve algı gibi çeşitli kavramlarla da ifade edilmektedir.⁴

Sezgiye dair semantik belirsizliklerin önemli bir kısmı, epistemolojik düzlem ile gündelik bilişsel pratikler arasındaki ayrımın yukarıda belirtildiği tarzda yeterince açık biçimde yapılandırılmamasından kaynaklanmaktadır. Oysa sezgi, yalnızca klasik epistemolojide kesin (burhânî/ demonstratif) bilgiye erişimi mümkün kılan asli ve kurucu bir bilgi kaynağı olarak değil aynı zamanda gündelik yaşamda bilgiye hızlı ve doğrudan erişimi sağlayan bilişsel bir mekanizma olarak da değerlendirilmektedir. Sezgi biçimlerinin net bir şekilde ayrıştırılmaması, onun klasik düşünce geleneğinde gerekçelendirme gerektirmeyen apaçık ve kesin bir bilgi kaynağı olarak görülmesi ile çağdaş epistemolojide sıklıkla safсата üreten güdüsel tepkilere indirgenmesi arasındaki dönüşüm sürecini sağlıklı bir şekilde analiz etmeyi zorlaştırmaktadır. Nitekim çağdaş bilgi kuramları ve bilişsel bilimler, sezgiyi çoğunlukla *hōristik* (*heuristik*) modeller çerçevesinde çıkarımsal temelden yoksun, bağlama aşırı duyarlı ve hata yapmaya açık bir bilişsel kestirme olarak kavramsallaştırmaktadır.⁵ Bu perspektif, sezgisel bilginin geçerlilik ve güvenilirlik açısından ciddi epistemik riskler taşıdığı varsayımına dayanmakta, dahası onu bilgi üretiminin yanılğıya açık bir aracı hâline getirmektedir. Sonuç olarak bu dönüşüm, sezginin epistemik statüsünü tartışmalı bir konuma sürüklemiş; klasik düşünce ile modern epistemoloji arasında paradigmatik bir boşluk yaratmıştır.

Bu çalışma, söz konusu kopuşun yalnızca tarihsel düzeyde değil, aynı zamanda epistemolojik gerekçelendirme mekanizmaları bağlamında da yeniden değerlendirilmesi gerektiği varsayımından hareket etmektedir. Bu doğrultuda sezgisel bilgi, Teo Grünberg'in *Epistemik Mantık Üzerine Bir Araştırma* (2007) adlı eserinde sunduğu “doğrudan” ve “dolaylı” gerekçelendirme ayrımı temelinde yeniden yapılandırılmakta, sezginin bu iki gerekçelendirme biçimi içinde hangi koşullar altında bilgiye dönüşebileceği

4 Gerek bilimsel gerekse gündelik bağlamda ele alınan sezgi türlerinin — içgörü, durugörü, arı görü, öngörü ve saf görü gibi biçimlerde adlandırılan— ortak bir semantik düzlemde “görme” fiiline dayalı bir metaforla hatta “üçüncü göz” ve “kalp gözü” şeklinde direk uzuvla temellendirildiği görülmektedir. Ancak burada kastedilen “görme”, duyuşsal ya da ampirik bir deneyimden ziyade, zihnin muhakemeye başvurmaksızın gerçekleştirdiği ani ve dolaysız bir kavrayışı ifade etmektedir. Bu bağlamda sezgi, anlamın ya da hakikatin, özneyle içsel bir farkındalık düzeyinde bir anda açılması olarak düşünülmekte ve bu yönüyle bilişsel bir sıçrama niteliği taşımaktadır.

5 Bu yaklaşımın en etkili temsilcilerinden biri olan Daniel Kahneman, *Thinking Fast and Slow* adlı eserinde sezgisel düşünmeyi (hōristik/heuristik), Sistem 1 adı verilen hızlı, otomatik, çaba gerektirmeyen ancak hata yapmaya yatkın bir bilişsel süreç olarak tanımlar. Bu sistem, mantıksal çıkarım yerine örüntü tanıma, çağrışım ve sezgisel kestirmeler yoluyla çalışır ve çoğu zaman Sistem 2'nin —yani daha yavaş, analitik ve denetleyici düşüncenin— yerini alarak karar süreçlerini şekillendirir (Kahneman, 2011, s. 108-134).

sorusu sistematik bir şekilde analiz edilmektedir. Bununla birlikte, sezgisel bilginin gerekçelendirilme imkânları yalnızca bu ikili yapı çerçevesinde değil, aynı zamanda çağdaş bilgi kuramının önde gelen yaklaşımları olan *temelselcilik* (*foundationalism*), *tutarlılıkçılık* (*coherentism*), *içselcilik* (*internalism*) gibi modellerin epistemolojik ölçütleri ışığında da ele alınmakta, böylece sezgi, hem klasik düşünce araçlarıyla hem de çağdaş epistemolojinin biçimsel gerekçelendirme standartlarıyla ilişkilendirilerek çok katmanlı bir analize tabi tutulmaktadır. Bu yaklaşım sayesinde sezginin yalnızca ilk elden ve aracısız bir bilişsel edinim biçimi olarak değil, aynı zamanda daha geniş bir gerekçelendirme çerçevesi içinde ne ölçüde bilgi statüsü kazanabileceği çok yönlü olarak değerlendirilmektedir. Sonuç olarak bu çalışmanın temel amacı, “sezgisel bilgi gerekçelendirilebilir mi?” sorusunu merkeze alarak sezgiyi kavramsal, tarihsel ve biçimsel düzeylerde sorgulamak; böylece sezgiye yeni ve tutarlı bir epistemik statü kazandırma yönünde eleştirel bir tartışma zemini inşa etmektir.

1. Sezginin Bilgiye Dönüşme Koşulları: Gerekçelendirme Ölçütlerinin Epistemolojik Temsili

Bilgi, yalnızca inanç ya da doğru önerme olmanın ötesinde, belirli epistemik koşulları karşılayan rasyonel bir temellendirme yapısına da sahiptir (Grünberg, 2000, s. 239-242). Bu yapısal koşulları belirlemek, özellikle sezgi gibi doğrudanlık ve aracısızlık iddiası taşıyan bilişsel yetiler açısından son derece kritiktir. Zira sezgi, çoğu kez zamana yayılmamış, çıkarımsal süreç içermeyen ve özne açısından kendiliğinden zuhur eden bir doğruluk izlenimiyle karakterize edilmektedir. Bu yönüyle onun bilgiye dönüşebilme potansiyeli, epistemik gerekçelendirme modelleri çerçevesinde yeniden analiz edilmelidir.

Klasik gelenekte, bilginin en genel tanımı “gerekçelendirilmiş doğru inanç” formülü ile ifade edilmektedir.⁶ Bu tanım, yalnızca doğruluk (truth) ve inanç (belief) düzlemini değil, aynı zamanda epistemik olarak doğru inancın temellendirilmesini, yani gerekçelendirilmesini (justification/warrant) de zorunlu bir koşul olarak içinde barındırmaktadır.⁷ Sezgi, doğası gereği

6 Gerekçelendirilmiş doğru inanç tanımının tarihsel kökenine ilişkin genel kabul, onun ilk kullanımının Platon’a kadar uzandığı yönündedir. Nitekim *Theaetetus* diyalogunda Platon, bilgi kavramını sırasıyla algı (Yun. aisthesis), doğru inanç (Yun. alêthê doxa) ve kanıtı dayalı doğru inanç (Yun. logou alêthê doxan) şeklinde üç ayrı tanıma tabi tutarak sistematik biçimde ele almıştır (Aydın, 2024: 128). Her ne kadar bu çerçevede sezgiye açık ve tanımsal bir yer ayrılmamış olsa da Platon’un bilgi ile tesadüfî inanç ve şans arasındaki sınırı belirleme yönündeki felsefî çabası (Başdemir, 2009, s. 123), sezgisel kavrayışın bilgiye temel oluşturabilecek nitelikteki bilişsel bir kapasite olarak düşünülmesine dolaylı biçimde imkân tanımaktadır.

7 Roderick Chisholm bilgiyi; “özne için açık ve belirgin (evident) olan doğru inanç” şeklinde ifade ederek gerekçelendirmeyi *içselci* bir temelde ele almaktadır (Chisholm, 1989, s. 90). Gettier ise bu koşu-

söz konusu yapının üçüncü bileşeniyle –yani gerekçelendirme şartıyla– gerilimli bir ilişki içerisinde. Çünkü sezgisel bilgi, genellikle çıkarıma dayanmadan elde edilen ve dolayısıyla gerekçelendirme süreçlerinin dışında kalan bir kavrayış biçimi olarak tanımlanmaktadır. Bu durum, sezgiden elde edilen verileri ya bilgi kategorisinin dışında bırakmakta ya da onun gerekçelendirme biçimlerinin yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır.

Sezgi verilerinin bilgi sistemine dâhil edebilmesinin ön koşulu, onun epistemik geçerliliğini teminat altına alacak gerekçelendirme modelleriyle ilişkilendirilmesine bağlıdır. Haliyle diğer bilgi türlerinin olduğu gibi sezginin de bilgi sayılabilmesi, en azından üç temel koşulun eşzamanlı ve eksiksiz biçimde sağlanmasına bağlıdır: doğruluk, inanma ve gerekçelendirme.⁸ **İlk koşul** olan doğruluk, önerme içeriğinin dışsal gerçeklikle semantik düzlemde tam bir uyum içerisinde olmasını gerektirir. Bu bağlamda yalnızca empirik gözleme dayalı önermeler değil, aynı zamanda mantıksal-anlamsal geçerliliğe sahip önermeler de bilgi kapsamında değerlendirilebilir. Ancak doğruluğun varlığı başlı başına bilginin epistemik statüsünü temin etmeye yetmez; önerme, aynı zamanda özne tarafından inanılarak sahiplenilmelidir. **İkinci koşul** olan inanç, öznel farkındalığın ve bilişsel bağlılığın devreye girdiği epistemik düzlemi temsil etmektedir (Grünberg, 2007, s. 89–92).⁹ Ne var ki, doğruluğun ve inanmanın birlikte sağlanması da henüz inancı bilgiye dönüştürmez; **üçüncü ve kurucu koşul** olan gerekçelendirme olmaksızın, önerme yalnızca doğru olduğu sanılan bir inanç olarak kalır. Böylelikle gerekçelendirme, inancı hem öznel olarak tutarlı kılar hem de sınanabilir hâle getirir. Bilgiye ilişkin bu üçlü yapı, biçimsel düzeyde aşağıdaki sembolik ifade ile temsil edilmektedir:

$$B_{ap} = (p \wedge K_{ap} \wedge H_{ap}) \text{ (Grünberg, 2000)}$$

Burada:

p: Doğru önerme,

K_ap: Özne *a*'nın *p*'ye inanması,

H_ap: Bu inancın haklı bir gerekçeye dayanması.

lun bazı durumlarda bilgi için yeterli olmadığını göstererek öznenin inancı gerekçeli ve doğru olsa da doğruluk yalnızca tesadüfen sağlanıyorsa bilgi ortaya çıkmayacağını vurgulamıştır. Bu nedenle, bilgi tanımının şansa bağlı durumları dışlayacak şekilde dördüncü bir koşulla genişletilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Gettier, 1963, s. 122–123).

8 Bu üç koşul sağlansa dahi, sezgisel bilginin epistemik geçerliliğini kabul etmeyen görüşler mevcuttur. Örneğin, Herman Cappelen'e göre sezginin bilgi kaynağı olarak savunulması ne dilsel çözümlemelerle ne de felsefi uygulamalarla tutarlı ve sürdürülebilir bir temele sahip değildir (Cappelen, 2012, s. 18–27).

9 Burada öznel farkındalık bilgide şans unsurunu, bilişsel bağlılık da bilince sahip olmayan mekanik sistemleri devre dışı bırakmaktadır.

Bu formül, bir önermenin bilgi değeri taşıyabilmesi için yalnızca semantik uygunluk (doğruluk) değil; aynı zamanda öznel kabul (inanç) ve rasyonel temellendirme (gerekçelendirme) koşullarının bir arada bulunması gerektiğini ortaya koymaktadır.¹⁰ Sezgisel bilginin değerlendirilmesi açısından da önemli bir zemin sunan bu yapıdaki üç koşul sağlandığında çıkarım, biçimsel olarak geçerli olmanın ötesinde epistemik olarak da sağlam (sound) sayılır. Epistemik sağlamlık (soundness), yalnızca $q \rightarrow p$ biçimindeki mantıksal ilişkinin varlığına değil, bu ilişkinin özne tarafından *fiilen kurulabilir* olmasına bağlıdır. Aksi halde, doğru öncüllerden oluşan bir zincir, özne tarafından fark edilmediği sürece bilgiye dönüşmez (Grünberg, 2007, s. 93-94).

Daha önce de belirttiğimiz üzere, söz konusu üç temel koşul içerisinde en kritik olanı gerekçelendirme ölçütüdür. Günümüzde çok sayıda gerekçelendirme tarzı bulunmakla birlikte, biz bu çalışmada sezgisel bilginin bilgi değeri taşıyıp taşımadığını sorgularken, Grünberg'in ortaya koyduğu iki tür gerekçelendirme modeli etrafında çalışmamızı temellendireceğiz.¹¹

- Doğrudan gerekçelendirme (direct warrant): Burada gerekçelendirilmek istenen bilgi, herhangi bir çıkarımsal süreçten geçmeksizin, doğrudan zihinsel farkındalık ya da algısal süreç aracılığıyla elde edilmiştir. Dolayısıyla, söz konusu bilgi, başka bir bilgiyle temellendirilmemektedir. Ancak bu durum, ilgili bilginin gerekçesiz olduğu anlamına gelmemektedir. Zira her tür gerekçelendirme ister doğrudan ister dolaylı olsun, mutlaka bir temele dayanmak durumundadır. Doğrudan gerekçelendirme söz konusu olduğunda, bu temel **dil-dışı** niteliktedir (Grünberg, 2007, s. 91).
- Dolaylı gerekçelendirme (indirect warrant): Bu gerekçelendirme türünde ise bilgi, başka önermelere veya çıkarımsal ilişkilere dayanarak elde edilmekte ve ilgili bilgi, geçerliliğini bu temellendirme aracılığıyla kazanmaktadır. Dolaylı gerekçelendirmede yapılan temellendirme **dilsel** yapıdadır, yani bilginin doğruluğu, başka bilgiler aracılığıyla dilsel ola-

10 Bu çalışmada, Grünberg'in epistemik analizlerinde "belgeleme" (documentation) kavramıyla ifade ettiği yapılar, kavramsal karşılık gözetilerek ve epistemik gerekçelendirme teorileriyle tutarlılık sağlamak amacıyla "gerekçelendirme" terimiyle karşılanmaktadır.

11 Bu çalışmada esas aldığımız doğrudan ve dolaylı gerekçelendirme modeli, esasında çağdaş epistemoloji literatüründe farklı terminolojik çerçeveler içerisinde çeşitli biçimlerde yer bulmuş, birçok epistemoloğun düşünce sisteminde örtük ya da açık şekilde yer almıştır. Ne var ki, söz konusu ayrımın her bir düşünürde kazandığı özgül anlamı ve işlevi bütünlüklü biçimde ele almak, tek bir çalışmanın sınırlarını aşan kapsamlılıkta bir çaba gerektirmektedir. Bu nedenle analizimizi, belirli bir odak etrafında derinleştirebilmek adına, Grünberg'in ortaya koyduğu nispette doğrudan ve dolaylı gerekçelendirme çerçevesinde temellendirmekteyiz. Bununla birlikte, ilerleyen bölümlerde söz konusu ayrımın farklı düşünsel bağlamlarda nasıl yorumlandığını göstermek amacıyla, Grünberg'in yaklaşımını diğer epistemolojik perspektiflerle karşılaştırmalı olarak ele alacağız.

rak temellendirilmektedir (Grünberg, 2007, s. 91).

Sezgisel bilgi, Grünberg'in doğrudan ve dolaylı gerekçelendirme ayrımı bağlamında değerlendirildiğinde —her ne kadar Grünberg onu sadece doğrudan/dil-dışı gerekçelendirme kapsamında ele alsada— hem doğrudan hem de dolaylı biçimde gerekçelendirilme potansiyeline sahip bir biliş türü olarak sınıflandırılabilir. Zira sezgi, bir yandan öznenin herhangi bir çıkarımsal aracıya başvurmaksızın ulaştığı doğrudan bilişsel farkındalık biçimi olarak *temelselci* bakış açısında önemli bir yer tutarken,¹² öte yandan özellikle çağdaş epistemoloji ve bilişsel bilimlerde daha çok dolaylı, yani çıkarıma dayalı, bağlamsal ya da deneyimsel verilerle desteklenen gerekçelendirme biçimleriyle ilişkilendirilmektedir. Bu durum, sezginin epistemik statüsünün tekil bir modele indirgenemeyecek kadar çok boyutlu ve disiplinlerarası bir mahiyet taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla sezgisel bilginin statüsü, onun epistemik temsiliyet biçimiyle, yani hangi gerekçelendirme türüyle ilişkilendirilebileceğiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda izleyen alt başlıklarda, sezgiyi doğrudan ve dolaylı gerekçelendirme temelinde sınıflandırmak, her bir sezgi türünün epistemik geçerlilik koşullarını belirlemek ve klasik/modern düşünürlerin bu yapı içindeki konumunu tartışmak hedeflenmektedir.

2. Doğrudan Gerekçelendirmeye Tabi Bilgi Türleri

Bilginin, yalnızca doğruluğa ve inanca değil, aynı zamanda haklı bir gerekçeye de dayanmasının zorunlu olduğunu belirtmiştik. Grünberg'e göre bazı bilgi türleri, başka herhangi bir önermeye dayanmadan, yani çıkarımsal bir yapıya başvurulmaksızın doğrudan gerekçelendirilebilir. Bu bilgi türlerini Grünberg, "doğrudan gerekçelendirilmiş bilgi" kapsamında sezgi, duyum ya da içsel farkındalık gibi doğrudan yaşantılanan zihinsel içeriklerden oluşan, üç temel bilgi türü olarak açıklamaktadır:

a. A Priori Bilgilerin Gerekçelendirilmesi

Matematiksel ve mantıksal doğrular gibi bazı önermeler, doğrudan sezgi yoluyla kavranabilir ve başka herhangi bir çıkarıma gerek duyulmadan bilgi olarak kabul edilebilir. Örneğin "Eşit olan iki şeye eşit olan şeyler, birbirine de eşittir." veya "Bir şey ne ise o'dur." gibi önermeler, Grünberg'e göre "uzlaşımsal apaçıklık" taşıyan, doğrudan kabul edilen doğrular olarak bilgi değerine sahiptirler. Bu tür bilgiler, çıkarımsal gerekçelendirme gerektirmeyen, "zihinsel sezgi" yoluyla erişilen yüksek statülü doğrular olarak değerlendiril-

12 *Temelselci* epistemolojiye göre, her gerekçelendirilmiş inanç zincirinin başında, gerekçelendirme gerektirmeksizin bilgi statüsünde kabul edilebilecek birtakım kendinden açık (self-evident), doğrudan verilmiş (non-inferential) ya da temel (basic) inançlar bulunmak zorundadır.

ilmektedirler (Grünberg, 2007, s. 93). Dolayısıyla Grünberg, *temelselci* bakış açısıyla ortaya koyduğu *a priori* gerekçelendirmeyi, zihnin bazı önermelerin zorunlu doğruluğunu sezgisel ve doğrudan olarak kavrayabilme kapasitesine dayandırmaktadır. Bu kavrayış söylemsel olmayan ve deneyimden bağımsız bir şekilde epistemik olarak gerekçelendirilmiştir. Dolayısıyla *a priori* bilgi, bu tür akli sezgi (rational insight) sayesinde mümkün olmaktadır.

b. Algısal (Duyusal) Gözlem Önermelerine Dayanan Bilgilerin Gerekçelendirilmesi

Algısal (duyusal) gözlem önermeleri, öznenin doğrudan yaşantı yoluyla farkına vardığı duyusal içeriklere dayanan önermelerdir. Örneğin “bu masa kahverengidir”, “karşımda bir ağaç var” gibi ifadeler, doğrudan algıya dayandıkları ölçüde gerekçelendirilmiş kabul edilir. Grünberg’e göre bu tür önermelerin doğruluğu, öznenin yaşantısında içsel bir farkındalıkla ilişkilidir ve dolayısıyla dışsal kanıt sunulmadan da bilgi değerine sahiptir (Grünberg, 2007, s. 91–93).

c. Zihinsel Durumlara Dayanan Öznel Bilgilerin Gerekçelendirilmesi

“Şu anda düşünüyorum”, “kendimi yorgun hissediyorum”, “üzüntülüym” gibi öznel bilinç durumlarına ilişkin önermeler, kişinin içsel yaşantısına doğrudan erişimi nedeniyle gerekçelendirme ihtiyacı duymadan bilgi statüsüne yükselebilir. Bu tür bilgiler, doğrudan farkındalık temelinde epistemik meşruiyet kazanmaktadır. Grünberg, bu tarz bilgileri “non-inferential self-knowledge” (çıkırımsız özbilgi) kapsamında değerlendirmekte ve bunların sadece özne için doğrudan gerekçelendirilmiş olabileceğini vurgulamaktadır (Grünberg, 2007, s. 91–93).

Bu üç bilgi türü, Grünberg’in doğrudan gerekçelendirme modeli içinde epistemik olarak “ilk elden” haklı çıkarılmış inançlar kategorisinde yer almaktadır. Özellikle sezgiyle bağlantılı olan *a priori* bilgiler ve algısal farkındalığa dayanan gözlem önermeleri sezgisel bilginin bilgi statüsüne yükselebilmesi için teorik bir çerçeve sunmaktadır. Şimdi söz konusu bilgi türleriyle sezgi arasındaki ilişkinin, farklı bakış açıları doğrultusunda nasıl temellendirildiği ele alınacaktır.

2.1. A Priori Sezginin Doğrudan Gerekçelendirilmesi (Objektif/Bilimsel)

A priori bilgi, deneyime başvurmaksızın bilinebilen, doğası gereği zorunlu ve evrensel doğruluk taşıyan bilgi türü olarak tanımlanmaktadır (Kant, 2008, s. 54). Bu bilgi türü, doğruluğunu dış dünyadan elde edilen deneysel verilere değil, aklın yapısal işleyişine ve kavramsal zorunluluğa borçludur.

Özellikle “Bir şey aynı anda hem var hem yok olamaz”, “ $3 + 2 = 5$ ” veya “bütün, parçasından büyüktür” gibi mantıksal, matematiksel ve metafizik aksiyomlar, a priori bilginin klasik örneklerini teşkil etmektedir.

Grünberg’e göre bu tür bilgilerin “uzlaşımsal apaçıklık” taşıyan ve “doğrudan gerekçelendirme”ye tabi olduklarını belirtmiştik. Bu anlayış, modern epistemolojide *temelselcilik* olarak karşılık bulmaktadır. Temelselciliğin temel çıkış noktası, gerekçelendirme sürecinde karşılaşılan sonsuz gerileme problemidir. Eğer bir inanç (A), başka bir inançla (B) gerekçelendiriliyor; B de C’ye, C ise D’ye dayanmak zorunda kalıyorsa, bu zincir ya sonsuza dek sürecektir—ki bu durumda hiçbir inanç nihai olarak gerekçelendirilemeyecek—ya da keyfi bir noktada kesilecek ve bu da gerekçelendirme sürecinin rasyonal temelini ortadan kaldıracaktır. *Temelselci* yaklaşım bu problemi aşmak amacıyla, bazı inançların çıkarımsal olmayan, yani başka herhangi bir inanca dayanmaksızın doğrudan gerekçelendirilmiş olabileceğini savunur. Bu inançlar, sezgisel ya da deneyimsel yolla kavranan ve kendinden menkul bir epistemik statü taşıyan “temel inançlar” olarak kabul edilir (BonJour, 1998: 101-103). Bu çerçevede, Laurence BonJour *In Defense of Pure Reason* adlı eserinde, rasyonalist bir *temelselcilik* modeli geliştirerek a priori bilgiyi sezgiye dayalı biçimde temellendirmeye çalışmaktadır. BonJour’a göre a priori bilgi, duysal deneyimle değil, *rational insight* (akli sezgi) yoluyla elde edilmektedir. Ancak elde edilen bu sezgi, salt “doğru gibi görünme” düzeyinde değil, epistemik sorumluluk ilkesine uygun olarak, bireyin bilişsel erişimi dâhilinde rasyonel olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, sezgi yalnızca öznel bir his değil, gerekçelendirme zincirini başlatma gücüne sahip, epistemik sorumluluğa tâbi bir bilişsel kaynaktır (BonJour, 1998, s. 99-107).

Söz konusu *temelselcilik* anlayışı (*temelselcilik* olarak kavramlaştırılmasa da), klasik düşünce geleneğinde de sağlam bir teorik zemine sahiptir. Aristoteles, tüm bilimsel bilgilerin dayandığı temel ilkelerin kıyasla değil, *nous* (aklî sezgi) aracılığıyla doğrudan kavranabileceğini ileri sürmektedir. Ona göre, tümdengelimli ispat zincirlerinin başlamasını mümkün kılan ve kendileri ispata konu edilemeyen önermelerin bilgisi, doğrudan ve zorunlu kavrayış yoluyla edinilir. Bu önermeler, sonsuz gerileme sorununa takılmaksızın bilginin epistemik ve ontolojik temelini oluşturur (Aristoteles, 2011, s. 1005b-1005b/340-342; Çimen, 2023, s. 249-53).

İslam düşünce tarihine baktığımızda, bilginin imkânı, kaynağı ve temellendirilmesi gibi epistemolojik meselelerde sezgi (ʿİads), yalnızca bilişsel bir yeti olarak değil, aynı zamanda aklın ve varlığın kesişme noktası olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, sezgiyi salt bir epistemik işleve indirge-

mekten kaçınarak, onu bilginin doğruluk ölçütleriyle, varlık düzeniyle ve nihayet hakikate yönelmiş aklın imkân koşullarıyla irtibatlandırmaktadır. Sezgi, bu bağlamda hem kıyasın epistemik zeminini hem metafizik ilkelerin idrakini hem de aşkın hakikatlerin kavramsal olmayan tecrübesini anlamlandırmada çok katmanlı bir işlev görmektedir.

İslam mantık geleneğinde Fârâbî, burhânî kıyasların temelini oluşturan önermelerin bazılarını, çıkarımsal olmayan, zorunluluğu kendinden menkul biçimde doğrudan kavranabilen olarak tasvir etmiştir (Özturan, 2007, s. 71). O, *Şerâitu'l-Yakîn*'de (her ne kadar "hads" terimini açık biçimde kullanmasa da) "ilk makuller" şeklinde nitelendirdiği doğrudan gerekçelendirilmiş ve epistemik kesinlik taşıyan önermelere ilişkin tanımlaması (Başdemir, 2010, s. 60), sezgisel bilginin işlevsel karşılığı olarak değerlendirilmeye elverişlidir. Çünkü söz konusu doğrudanlık, bilgi sürecinin ilk halkasını teşkil eden aşkın bir zihinsel açıklık biçiminde konumlandırılmıştır. Bu yönüyle Fârâbî'nin epistemolojisinde yer alan bu doğrudan kavrayış biçimi, sezgisel bilginin –başka bir ifadeyle *hadsin*– teorik çerçevesini örtük olarak taşır ve *a priori* bilgiye doğrudan gerekçelendirme kazandıran bir kaynak olarak okunabilir.

İbn Sînâ, burhânî kıyasın epistemolojik geçerliliğini mümkün kılan asli unsur olan *orta terimin*, zihinde herhangi bir tümdengelimsel işlemeye gerek kalmaksızın anı, zorunlu ve açık-seçik bir biçimde zuhur etmesini sağlayan bilişsel melekeyi *hads* kavramıyla ifade etmektedir. Bu çerçevede *hads*, öncül ile sonuç arasındaki ilişkiselliğin doğrudan idrak edilmesini sağlayan ne duyusal bir izlenimle ne de kavramsal analizle sınırlı olan, aşkın fakat zihnî bir zuhur biçimini ifade etmektedir. Sezgisel idrakin bu formu, İbn Sînâ epistemolojisinde yalnızca bilgi sürecinin ilk evresini teşkil etmekle kalmaz; aynı zamanda burhânî kıyasın kurucu ilkesi olan *orta terimin* akledilir sûret olarak zihinde belirmesini sağlayan ontolojik bir zemin oluşturur. Bu anlamda sezgi, yalnızca epistemik süreci başlatan geçici bir uyarıcı değil, aksine zihinsel kesinliğin kaynağı olan *bedihî* ilkelerin¹³ doğrudan kavranmasını mümkün kılan kurucu bir yeti olarak bilgi sisteminin yapısal bütünlüğünü teminat altına almaktadır (Gürsoy, 2014, s. 196).

İbn Rüşd'e göre sezgi, zihnin herhangi bir çıkarıma ihtiyaç duymaksızın varlığın özünü ve ilk prensipleri doğrudan kavrayabilme yetisidir. Bu kavrayış, duyu verileriyle ilişkili olsa da onlardan bağımsız işleyen, daha yüksek

13 İbn Sînâ'ya göre bilimsel kanıtlamada kullanılan öncüller iki ana türe ayrılır: kendiliğinden bilinen *bedihî* aksiyomlar ve *vaz'edilmiş* (varsayılan) öncüller. Kendiliğinden bilinen öncüller, herhangi bir akıl yürütmeye ya da kıyasa ihtiyaç duymaksızın, doğrudan akıl (*nutk-u dâhil*) tarafından kavranan ve aynı zamanda dış dünyada doğruluğu açık olan bilgilerdir; bu yönüyle sezgiyle doğrudan kavranırlar (Kaya, 2013, s. 275-277)

bir bilişsel düzeyi temsil etmektedir. Dolayısıyla epistemik açıdan, zorunlu öncüllerin bilgisine ulaşmada ve burhânî ispatın temelini oluşturmada merkezi bir rol oynamaktadır. İbn Rüşd, sezgiyi akıl ve duyumun ötesinde, her ikisinin senteziyle işleyen, doğaya yönelmiş etkin bir kavrayış biçimi olarak tanımlar; bu yönüyle sezgi, onun epistemolojisinde geçerli ve asli bir bilgi kaynağıdır (Fakhry, 2013, s. 199-202).

Modern düşünce geleneğinde Descartes sezgiyi (*intuitus mentis*), aklın doğal ışığıyla doğrudan hakikati kavrama yetisi olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla “Cogito” (Düşünüyorum), herhangi bir çıkarımın ürünü değil, bilakis zihnin kendi varlığına ilişkin zorunlu farkındalığının sezgisel bir ifadesidir (Descartes, 2006, liii- lvi). Descartes’a göre bu tür sezgiler, şüpheye yer bırakmayacak açıklık ve seçiklik taşıdığı sürece, hakikat değeri taşır ve herhangi bir ek gerekçelendirmeye gerek duymaz. Bu yönüyle sezgi, Descartes epistemolojisinde hem bilginin ilk temeli hem de epistemik güvence kaynağıdır (Öktem, 2000, s. 163; Köz, 2004, s. 48-49).

Roderick Chisholm da benzer bir yaklaşımı benimsemektedir. Chisholm’a göre bazı önermeler, “self-presenting” yani kendisini özneye doğrudan sunan ve haklılığını başka hiçbir epistemik dayanağa ihtiyaç duymadan sağlayan önermelerdir. Bu tür bilgiler, “epistemik kesinlik” (epistemic certainty) düzeyine ulaşır ve doğrudan gerekçelendirilmiş bilgi kategorisine girer. Özellikle mantıksal aksiyomlar, kimlik önermeleri ve çelişki ilkesine dayalı yargılar, Chisholm’un bu kategoriye dâhil ettiği bilgi türleridir (Başdemir, 2010, s. 55).

Sonuç olarak, yukarıda ele alınan düşünürlerin yaklaşımlarında sezgiyle elde edilen *a priori* bilginin, salt öznel bir kanaat ya da gündelik bir sezgi türü olmadığı, objektif, epistemik olarak geçerli ve hatta bilimsel düzeyde kesinlik statüsü kazandığı aşikardır. Burada söz konusu olan sezgi, bireysel his ya da belirsiz öngörülerle karıştırılmaması gereken; tersine, kavramsal açıklığı, içsel tutarlılığı ve rasyonel erişilebilirliğiyle bilgi sisteminin temelinde yerleşen aklî ve bilişsel bir sezgi biçimidir.

Ancak 20. yüzyılın ortalarından itibaren, özellikle analitik felsefe alanındaki gelişmelerle birlikte sezgiye yönelik yaklaşım köklü biçimde değişmiştir. Bu yeni yaklaşım, sezgiyi mutlak ve sorgulanmaz bir bilgi kaynağı olarak değil, eleştirel analiz gerektiren, sınırlı ve bağlama duyarlı bir bilişsel araç olarak görmeye yönelmiştir. Bu anlamda Bertrand Russell, *The Problems of Philosophy* eserinde sezgiyi bilgi sisteminin inşasında temel bir başlangıç noktası olarak konumlandırmakla birlikte, onun mutlak bir epistemik otoriteye sahip olduğunu reddetmektedir. Ona göre sezgi, türetilmiş bilginin öncülü olabilir; zira bir önermenin bilgi değeri taşıyabilmesi, doğ-

rudan ya da dolaylı biçimde sezgisel olarak bilinen ilk ilkelere dayanmasına bağlıdır. Ancak onu her zaman bilinçli bir farkındalık düzeyinde gerçekleşen kavrayış olarak görmez. Bazı sezgisel öncüller yalnızca alışkanlıkla edinilir ve bilinçaltı süreçler yoluyla işlev görür. Bu yüzden o, sezginin epistemik geçerliliğini yalnızca belirli koşullar altında kabul etmektedir (Russell, 2008, s. 41-45).

Ayrıca sezginin, bu doğrudan gerekçelendirme anlayışını köklü biçimde sorgulayan özellikle Willard Van Orman Quine, Rudolf Carnap, Richard Rorty ve Ludwig Wittgenstein gibi düşünürler, sezgiye atfedilen bu doğrudanlık ve kesinlik varsayımını hem mantıksal hem de dilsel temeller bakımından problemli bulmuşlardır.

Quine, *Two Dogmas of Empiricism* adlı makalesinde sezgiyi doğrudan hedef almasa da *a priori* bilginin dayandığı analitik/sentetik ayrımı, eşanlamlılık gibi totolojik durumlar gerekçesiyle reddetmekte, bu ayrımı metafizik ve döngüsel bulmaktadır (1961, s. 21-26). Dolayısıyla apriori bilginin temeli olan sezgi ona göre, anlam ya da doğruluk için güvenilir bir kaynak olamaz; çünkü bireysel zihne indirgenmiş ve deneyimden yalıtılmıştır. Quine'in epistemolojik holizmi çerçevesinde, tüm bilgi yapısı —mantık ve matematik dâhil— deneyimle sınındığı ölçüde geçerlidir. Bu bütüncül modelde sezgi, bilimsel açıklamaya kapalı bir inanç biçimi olarak dışlanmaktadır (Quine, 1961, s. 39-43).

Carnap sezgiyi, bilginin gerekçelendirme sürecinde herhangi bir epistemik işlev üstlenemeyecek, denetlenemez ve sübjektif bir unsur olarak görmektedir. Ona göre sezgiye atfedilen doğrudanlık anlayışı rasyonel gerekçeden yoksun olduğu için dogmatiktir ve bilimsel bilginin temeline yerleştirilemez. Ayrıca Carnap'a göre anlam ve doğruluk yalnızca biçimsel dilin sınırları içinde, açık kurallarla türetilbildiğinden ve sezginin bu biçimsellikten uzak olduğundan dolayı sezgi, ne matematiksel doğruların ne de bilimsel anlamın meşru kaynağıdır. (Friedman, 2001, s. 223-230).

Rorty'ye göre sezgi, modern epistemolojinin ortaya attığı “doğrudan kavrayış” mitiyle birlikte, bilgide güvence arayan temellendirme odaklı felsefenin bir yan ürünüdür. *Philosophy and the Mirror of Nature*'da bu anlayışı eleştirirken, özellikle Locke'un “intuitive knowledge” (doğrudan kavranan bilgi) adını verdiği fikirler arası sezgisel uyumu, bireysel zihne indirgenmiş, metafizik bir kurgu olarak değerlendirmektedir. Rorty için sezgi, dilsel ve toplumsal bağlamdan yalıtılmış bir epistemik otorite inşa etme girişimidir; ancak bu girişim, çağdaş felsefede anlamını yitirmiştir. Bu nedenle sezgi, bilgi üretiminde ne güvenilir bir kaynak sağlamakta ne de topluluk temelli

gerekçelendirme süreçlerine katkı sunmaktadır, aksine, modern düşüncenin geride bırakması gereken işlevsiz bir anakronizm olarak görülmelidir (Quine, 1981, s. 141-147).

Wittgenstein, *Philosophical Investigations*'ta sezgiyi klasik epistemolojideki gibi "doğrudan ve kesin bilgiye erişim" aracı olarak değil, anlamın kullanım içinde olduğu bir dilsel bağlamın parçası olarak değerlendirmektedir. Ona göre sezgi, bireyin zihinsel içgörüsünden çok, bir "dil oyunu" içinde doğru zamanda doğru tepkiyi verebilme, yani kuralları doğru biçimde uygulayabilme yetisidir (Wittgenstein, 1986, s. 145-147). Bu anlayış, sezgiyi nesnel/objektif temellendirme işlevi gören bir bilgi kaynağı olmaktan çıkarır, onun yerine, anlamını toplumsal dinamiklerden elde eden pratik bir bağlama yerleştirir (Wittgenstein, 1986, s. 213-214).

Michael Devitt, *There Is No A Priori* başlıklı makalesinde, sezgiye dayalı a priori bilgi iddialarını epistemik temellendirme açısından problemli bularak, bu tür bilgilerin ampirik kriterler çerçevesinde geçersiz olduğunu savunmaktadır (Devitt, 2013, s. 186). Sezgiyi "epistemik olarak karanlık" bir kavram olarak niteleyen Devitt, onun ne doğasının açıklığa kavuştuğunu ne de bilimsel olarak güvence altına alınabildiğini belirtir; zira sezgisel doğruluk izlenimleri kişisel, değişken ve önyargıya açık olup, deneyimsel bilgi gibi sınanabilir değildir. Ona göre sezgi, felsefede sıklıkla sorgulanmadan kullanılan bir bilgi türü olmakla birlikte, doğruluk değeri bakımından deneysel bilginin test edilebilirliğine erişemez (Devitt, 2013, s. 187-189). Dolayısıyla Devitt, sezgiye dayalı *a priori* bilginin epistemik değerini reddetmekte ve çağdaş epistemolojinin, bilgi gerekçelendirmesini bilimsel yöntemlerle sınırlandırması gerektiğini savunmaktadır (Devitt, 2013, s. 193-194).

Gottlob Frege, *The Foundations of Arithmetic*'te aritmetiğin temellendirilmesinde sezgiye başvuran yaklaşımları, özellikle Kant'ın "sentetik a priori" teorisini hedef alarak eleştirir. Kant'ın aritmetiği zamansal bir saf sezgiye dayandırmasını, sayının özsel kavramsallığını göz ardı eden fenomenal bir indirgeme olarak değerlendirir. Frege'ye göre aritmetik doğrular, duysal ya da sezgisel değil, düşüncenin mantıksal yapısı içerisinde kavranan kavramsal içeriklerdir. "0" gibi sezgisel karşılığı olmayan öğeler ve sayıların yalnızca düşünülebilir olana uygulanabilirliği, onun sezgisel temellendirmeye karşı itirazının temelidir (Frege, 1953, s. 17-21). Frege'ye göre sayı, ne uzamsal-zamansal bir tasarım ne de duysal verilere dayalı bir deneyimdir; aksine, yalnızca kavramlar arası mantıksal bağıntılarla anlam kazanan, analitik bir yapıdır ve sezgiye dayalı her tür aritmetik temellendirme, sayının saf mantıksal doğasını bulanıklaştıran epistemik bir sapmadır.

Çağdaş eleştirilerin ortak noktası, sezginin doğrudanlık iddiasının subjektif olması nedeniyle nesnel ölçütlerle gerekçelendirilemez oluşudur. Bu eleştiriler, sezgiyi a priori bilginin kaynağı olarak kabul eden klasik yaklaşımın, objektif, sistematik ve dışsal gerekçelendirme kriterlerini karşılamadığını savunmaktadır. Ancak burada gözden kaçmaması gereken temel husus, sezgiye atfedilen epistemik işlevin mahiyetinin değişmiş olmasıdır. Klasik epistemolojide bilimsel bilginin temeli olarak değerlendirilen sezgi, çağdaş yaklaşımlarda çoğunlukla bireysel, gündelik veya dilsel bir yeti olarak ele alınmakta; bu nedenle dilsel ve toplumsal pratiklere indirgenerek epistemik değerinden uzaklaştırılmaktadır. Diğer bir deyişle klasik gelenekte sezgisel a priori bilgi, yalnızca temel bilimsel meselelerde geçerlidir ve ilkeler öncelenmiştir; modern dönemde ise bağlamsallık, öznellik ve işlerlik ön plana çıktığı için söz konusu bilgi türü ötelenmiştir (Akyüz & Şimşek, 2024, s. 106-107). Bu noktada döngüsellik ihtimaline karşı sezginin apriori bilgileri elde etmede önemli bir unsur olduğu, ancak bu bilgi türünü yalnızca öznenin bilişsel yeterliliğe sahip olduğu durumlarda elde edebileceğini söyleyebiliriz.

2.2. Duyusal Sezginin Doğrudan Gerekçelendirilmesi (Subjektif/Gündelik)

Duyusal temelli doğrudan gerekçelendirme, öznenin belirli bir gözlem önermesini doğrudan görsel deneyimi aracılığıyla temellendirmesiyle mümkündür. Bu durumda gerekçelendirme işlevi gören unsur, dilsel olarak ifade edilmemiş ancak bilinçte yaşantılanmış olan duyusal veridir. Teo Grünberg, bu tür bilgileri “gözlem önermeleri” (*observation statements*) olarak adlandırmakta ve yalnızca özne tarafından doğrudan deneyimlendiğinde epistemik olarak gerekçelendirilebilir olduğunu ifade etmektedir (Grünberg, 2007, s. 91-93). Bu süreçte belirleyici olan, deneyimin kendisi değil; deneyimin özne tarafından bilinçli ve yönelimli (intentional) bir biçimde fark edilmesidir. Bu nedenle Grünberg, doğrudan gerekçelendirme için bilinçli yaşantının zorunlu olduğunu ve bilinçsiz sistemlerin bu tarz bilgi üretiminden dışlanması gerektiğini vurgulamaktadır (Grünberg, 2007, s. 93).

Duyusal temelli sezgisel bilgi ise, öznenin dış dünyaya ilişkin algısal farkındalıkları aracılığıyla, herhangi bir çıkarımsal sürece başvurmaksızın oluşturduğu ani ve doğrudan bilgi türü olarak tanımlanabilir. Bu sezgi türü, özellikle görme, işitme, dokunma, tat alma ve koklama gibi temel duyu sistemleri üzerinden elde edilen verilerin bilinçte ani bir şekilde bütünleşmesiyle ortaya çıkar. Ancak burada söz konusu olan yalnızca fizyolojik bir algı değil; duyunun içerdiği verinin zihinsel bir anlamlandırma süreciyle birleşerek bilgiye temel oluşturmasıdır. Bu sezgi biçimi, genellikle öznenin “şu anda burada” olan bir nesne ya da durum hakkında sahip olduğu doğrudan

farkındalığı içerir. Örneğin, bir bireyin “karşımda bir sandalye var” inancı, herhangi bir mantıksal çıkarım yapılmaksızın, görsel algının bilinçte yarattığı gerçeklik izlenimiyle meydana gelmektedir.

Duyusal temelli sezgi, epistemik sistemin en alt ama en gerekli düzeylerinden birini temsil eder. Bu sezgiler, duyuya dayalı olmaları nedeniyle ampirik gibi görünseler de bilgisel niteliklerini ancak bilinçli farkındalık, yönelimsellik ve zihinsel tutarlılıkla kazanabilirler. Grünberg’in doğrudan gerekçelendirme modeli, bu tarz sezgilerin bilgiye dönüşmesinde çıkarımsal aracıya ihtiyaç olmadığını savunarak, sezgiye özgü bir epistemik zemin sunar. Ancak bu zemin, yalnızca duyu verisiyle değil; duyunun zihinde temsiliyle birlikte anlam kazandığı ölçüde bilgi üretimine katkı sağlar.

Grünberg’in gözlem verilerini işleyiş tarzı, Kant’ın duysal sezgi (*sinnliche Anschauung*) anlayışıyla paralel bir düzlemde yorumlanabilir. Kant’a göre sezgi, dışsal duyudan gelen veri çoklusunun, zihnin a priori formları olan uzay ve zaman içerisinde yapılandırılarak görü (*anschauung*) hâline getirilmesini sağlayan bir “seziş” sürecidir. Bu süreçte, dışsal kaynaktan gelen ham duyular, fenomenal düzeyde yalnızca algılanmakla kalmamakta, aynı zamanda zihnin saf biçimleri aracılığıyla sezgisel görümlere dönüştürülerek bilgi üretiminin ilk aşamasını oluşturmaktadır. Ancak bu sezgi yalnızca “fenomenler”e yöneliktir; insan, varlıkların “numen” düzeyindeki gerçek yapısını bilememektedir (Yaren, 2003, s. 31). Böylece sezgi, bilginin ham maddesini sağlayan ampirik bir işlev görmekte ancak bu hamlığı biçimlendiren zihin olmaktadır. Yani “bu nesne kırmızıdır” gibi önermeler, fenomenal düzeyde doğrudan algılanarak bilgi sürecini başlatır. Ancak Kant, bu sezginin bilgiye dönüşebilmesi için mutlaka anlama yetisinin kategorileriyle kavramsal olarak yapılandırılması gerektiğini savunur (Kant, 1998: 193). Bu noktada Grünberg, Kant’tan ayrılır: Gözlem önermelerinin doğrudan yaşantı temelinde gerekçelendirilebileceğini, dolayısıyla kavramsal aracıya gerek olmadığını savunur. Böylece bilgiye ulaşmada kavramsal yapılar yerine öznel farkındalığı merkeze alan bir doğrudanlık modeli inşa eder (Grünberg, 2019, s. 91–93).

Bu yaklaşım, Roderick Chisholm’un savunduğu *içselci* gerekçelendirme modeliyle epistemolojik düzlemde örtüşmektedir. Chisholm’a göre bir bilgi, öznenin kendi zihinsel durumunun doğrudan farkında olduğu durumlarda gerekçelendirilmiş sayılmaktadır. Özellikle “self-presenting” (kendini sunan) zihinsel durumlar, bireyin dışsal bir aracıya ihtiyaç duymaksızın bilişsel içeriğe ulaşabilmesini mümkün kılmaktadır. Bu çerçevede duysal sezgi, öznenin bilinç alanına açık algısal içeriklerin doğrudan farkındalığına dayanmakta ve epistemik değerini dışsal doğrulayıcı süreçlerden değil,

işsel temellendirmeden almaktadır (Chisholm, 1989, s. 76-77). Dolayısıyla duyuşsal sezgi, zihne doğrudan ve aracısız biçimde gelen duyumlardan oluşmakta ve herhangi bir çıkarımsal gerekçeye ya da deneyimsel desteğe ihtiyaç duymadan gerekçelendirilmiş kabul edilebilmektedir.

William P. Alston da *işselci* yaklaşım doğrultusunda duyuşsal sezgiyi iki temel biçimde gerekçelendirmektedir. Perspektif işselciliği, öznenin bir inanca yönelik gerekçeleri kendi zihinsel perspektifinden değerlendirebilmesini gerekli görmektedir; farkındalık işselciliği ise, bu gerekçelerin öznenin açık bilinci dâhilinde olması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, “S” öznesinin “p” önermesine olan inancı, yalnızca o anda sahip olduğu işsel zihinsel durumlarla destekleniyorsa, epistemik olarak gerekçelendirilmiş kabul edilmektedir. Dolayısıyla sezgi, duyum, düşünce ve hafıza gibi bilinçte farkında olunan işsel durumlara dayanarak gerekçelendirme işlevi görmektedir (Mehdiyev, 2007, s. 81).

Ernst Cassirer benzer bir sezgisel temsiliyetin savunucusudur. Cassirer’in mitik sezgi anlayışı, duyuşsal sezgilerin doğrudan gerekçelendirme kapsamında nasıl işlevsel olabileceğine dair özgün bir model sunmaktadır. Mitik bilinçte nesne, mantıksal çıkarımlarla değil, doğrudan bilinçte belirerek kendisini kabul ettirir; bu kabul, herhangi bir dışsal gerekçeye değil, izlenimin bilince zorlayıcı biçimde yerleşmesine dayanır. Diğer bir deyişle bilginin kaynağı, mantıksal çıkarımlarla değil, nesnenin bilince doğrudan ve zorlayıcı biçimde yerleşmesiyle oluşmaktadır. Sezgi, nesneye yönelik farkındalığın aracısızlığı yoluyla epistemik değer kazanmaktadır. Cassirer bunu şu ifadeyle dile getirir: “Mitik bilinç doğrudan izlenimde yaşar... Kendini yalnızca varlığının yoğunluğuyla, bilince bıraktığı karşı konulamaz etkiyle doğrular” (Cassirer, 1955, s. 74). Bu anlayışa göre sezgi, yalnızca göreceli değil, mutlak nitelikte farkındalık olarak değerlendirilmektedir.

Çağdaş epistemolojide ayrıca James Pryor, *There is Immediate Justification* başlıklı makalesinde, bazı inançların başka herhangi bir inanca dayanmaksızın epistemik olarak gerekçelendirilebileceğini savunur. Bu görüş, “immediate justification” (doğrudan gerekçelendirme) olarak adlandırılır (Pryor, 2013, s. 202–204). Pryor’a göre bireyin içinde bulunduğu deneyimsel ya da zihinsel durumlar –örneğin yorgunluk hissi, bir nesnenin kırmızı görünmesi ya da mantıksal olarak açık bir önermeyi kavraması– kimi zaman başka bir inanca dayalı olmadan haklı inançlar üretebilir.

Pryor, özellikle sezgisel algıların (örneğin zihinsel yorgunluk hissi ya da öznel duyuşsal deneyimler) herhangi bir önermesel destek gerektirmeksizin epistemik haklılık üretebildiğini öne sürer. Ona göre bu tür inançlar, kişinin

sahip olduğu bir deneyimden veya sezgisel bir “içsel kavrayıştan” türeyebilir ve yine de gerekçelendirilmiş olabilir – tıpkı bir nesneyi görerek onun varlığına dair doğrudan bir inanç edinmek gibi. Pryor, gerekçelendirmeyi yalnızca duyuşsal algıyla değil, aynı zamanda sezgisel bilişsel durumlarla da ilişkilendirir. Örneğin “ $2+2=4$ ” ya da “hiçbir nesne hem tamamen kırmızı hem de tamamen yeşil olamaz” gibi önermelerin kabulü sezgisel bir doğruluk hissine dayanabilir ve bu his, doğrudan epistemik gerekçelendirme sağlayabilir (Pryor, 2013, s. 209–211). Bu tür sezgisel yargılar, Pryor’a göre, açıkça inanç biçiminde olmayabilir ama yine de gerekçelendirme işlevi görülebilir. Dolayısıyla sezgi, yalnızca “psikolojik bir his” değil, bir tür görünüş (seems-state) olarak epistemik işlev kazanır. Pryor’ın amacı, bu tür doğrudan sezgisel hislerin bilgiye ulaşmakta rasyonel bir başlangıç noktası olarak kabul edilebileceğini göstermektir (Pryor, 2013, s. 213–215). Bu bağlamda “sezgi”, yalnızca analitik bir içgörü değil; aynı zamanda deneyimsel, fenomenal bir veriye dayanarak ortaya çıkan ve zihinde doğrudan oluşan inanç biçimleriyle bağlantılıdır. Pryor’un yaklaşımı, klasik “mediat (dolaylı) gerekçelendirme” anlayışına karşı çıkarak epistemik doğrudanlık fikrine sezgi temelli güçlü bir savunma getirmektedir.

Duyusal sezgi, temel olarak üç aşamalı bir zihinsel süreç içerisinde işler:

1. Algısal Uyarılma: Dış dünyadaki bir nesne ya da olay, duyu organları aracılığıyla özneye ulaşır. Bu aşama fizyolojik bir veri alışıdır.
2. Fenomenal Farkındalık: Algı, bilinçte belirir. Bu farkındalık, deneyimin sadece yaşanması değil; deneyimin “farkında olunması” anlamına gelir. Sezgi tam da bu noktada devreye girer.
3. Zihinsel Tanıma ve Kabul: Algının içerdiği belirli özellikler (renk, biçim, ses, hareket vb.) özne tarafından sezgisel olarak “doğru” bir inanç biçimine dönüştürülür. Özne, bu inancı başka bir önerme ya da çıkarım olmaksızın kabul eder.

Söz konusu üçlü yapı, sezginin salt duyu verisiyle sınırlı olmayan, bilişsel anlamda bütünleştirici bir işlev gördüğünü ortaya koyar. Sezgi burada bir tür “zihinsel tanıma” (recognition) işlevi üstlenir: Öznenin dünyaya ilişkin doğrudan ve zorlayıcı bir farkındalık yaşamasıdır.

Dolayısıyla duyuşsal sezgiler, özellikle şu üç koşul altında epistemik değer kazanır:

1. İçerik Açıklığı (clarity): Algılanan nesne ya da özellik, zihinde bulanık değil, açık bir biçimde belirdiyse.

2. Yönelimsellik (intentionality): Zihinsel yönelim, belirsiz değil, belirli bir nesne ya da durum üzerindeyse ve şans faktörü devre dışıysa.

3. Bilişsel Tutarlılık (coherence): Sezgisel farkındalık, öznenin daha önceki deneyimleriyle çelişmiyor ve tutarlıysa.

Bu epistemik koşullar sağlandığında, duyuşsal sezgi yalnızca psikolojik bir farkındalık biçimi olmanın ötesine geçerek, bilgiye yönelik doğrudan ve temellendirilebilir bir gerekçelendirme aracı hâline gelebilmektedir. Bu çerçevede, öznenin yaşadığı sezgisel tecrübe, fenomenal açıklık, bilinçli farkındalık ve zihinsel yönelimsellik içerdiği takdirde, doğrudan gerekçelendirilmiş bilgiye temel teşkil edebilecek nitelikte bir bilişsel yapı arz etmektedir. Duyuşsal temelli sezgiden elde edilen bilgi, bu yönüyle salt içgüdüsel ya da psikolojik bir tepki olarak değil, belirli rasyonel ve normatif şartlar altında epistemik geçerliliğe sahip bir bilgi türü olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu geçerlilik yalnızca bireysel yaşantının sezgisel yoğunluğuna değil, aynı zamanda sezgisel farkındalığın mevcut bilgi sistemleriyle olan uyumu ve bütünlüğüyle de ilişkilendirilmelidir. Ne var ki sezgiyi bu şekilde—doğrudan farkındalıkla özdeşleşen bir bilinç durumu olarak—temellendiren yaklaşımlar, algının doğası gereği yanılabilir oluşu nedeniyle ciddi bir epistemik sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Tam da bu noktada, sezgiden türeyen bilgilerin doğrudanlık iddiaları sorgulanmakta ve güvenilir bir temel olmaktan yoksun olduğu gerekçesiyle reddedilmektedir.

Wilfrid Sellars, *Empiricism and the Philosophy of Mind* adlı eserinde sezgiyi doğrudan adlandırmaksızın, onun temel varsayımlarını “the myth of the given” (verili olanın miti) eleştirisiyle kökten reddetmektedir. Duyuşsal sezginin ön-kavramsal ve doğrudan bilgi sunduğu inancı, Sellars’a göre epistemik bir yanılsamadan ibarettir; zira algısal veriler hiçbir zaman yalın, arı veya yorumdan azade değildir. Tüm deneyimsel içerik, dilsel ve kavramsal yapılarla doymuştur ve yalnızca bu bağlamda bilgi değeri kazanabilir. Dolayısıyla, sezgi temelli “doğrudan verililik” anlayışı ne analitik gerekçelendirme sağlar ne de epistemik temellendirme sürecinde asli bir rol üstlenebilir (Sellars, 1997, s. 12–14). Bu bağlamda Sellars, sezgiyi açıklayıcı epistemolojiden dışlayarak, bilginin ancak kavramsal çerçeveler içinde inşa edildiğini savunan bir normatif-kavramsal yaklaşımı benimser (Sellars, 1997, s. 28–30).

Paul M. Churchland, sezgi ve algı süreçlerini nörobilimsel bir zeminde değerlendirerek, bunların epistemik güvenilirliğini evrimsel ve bağlamsal sınırlılıklar doğrultusunda sorgular. Ona göre duyuşsal sezgi, nesnel ve saf bir bilgi yetisi olmaktan ziyade, beklenti etkileri, dikkat kaymaları, hafıza hataları ve dilsel-kültürel çerçevelerle şekillenen, çarpıtmalara açık bir bi-

lişsel mekanizmadır (2013, s. 127-129). Sezgisel yargılar, evrimsel olarak işlevsel fakat epistemik olarak yanıltıcı kategoriler üzerine kurulu olduğundan, evrensel bilgi taşıyıcıları olarak görülemezler (281-282). Churchland, bu nedenle sezginin yerini, daha isabetli ve sistematik bilgi üretebilecek nörobilimsel modellerin alması gerektiğini savunur (282-283).

Timothy Williamson, *Knowledge and Its Limits* adlı eserinde sezgiyi, bilgi kuramının temelinde yer alabilecek güvenilir bir kaynak olmaktan sistematik biçimde dışlar. Dördüncü bölümde geliştirdiği “E = K” ilkesiyle, kanıtın yalnızca bilgiyle sınırlı olduğunu savunur; sezgisel içgörüler ise doğruluğu test edilemeyen, öznel yargılar ürettiğinden bu çerçevede epistemik statü kazanamaz (2002, s. 184-208). Beşinci ve altıncı bölümlerde, “Sadece p’yi biliyorsan p’yi iddia et” normuyla sezgiye dayalı gerekçelendirmeleri dışlayan bir ifade etiği inşa eder çünkü bu tür gerekçeler ne bilgi düzeyine ulaşır ne de iletişimde güvenilirlik sağlar (243-275). Yedinci ve sekizinci bölümlerdeyse, klasik içselciliğin dayandığı “luminosity” ilkesini, kademeli farkındalık kayıplarını örnek göstererek çürütür: kişinin kendine doğrudan açık olan sezgisel farkındalığı, her zaman doğru bilgi üretmez (281-330). Böylece Williamson, bilgiye erişimi dışsal, güvenilir ve deneyimle sınanabilir koşullara bağlayarak, sezgiyi epistemik temellendirmeden bütünüyle dışlar.

Bu bağlamda duyuşal sezgiye yönelik analitik eleştiriler, özellikle aşağıdaki üç eksen de yoğunlaşır:

1. Yanılsama Problemi: Halüsinasyonlar, optik illüzyonlar ve yanlış algılar, duyuşal sezgilerin her zaman doğru bilgi üretmediğini gösterir.
2. Yorumlanmış Deneyim: Tüm algılar, zihinsel şemalar ve dilsel kodlarla şekillendiği için, duyuşal sezgi asla “saf” ya da “nötr” değildir.
3. Biyolojik Determinizm: Algının işleyişi, bilişsel evrim ve sinirsel yapı tarafından belirlenmiştir; bu da duyuşal sezgiyi yanıltıcı yapar.

Söz konusu eleştirilere karşı Grünberg’in, sezgisel farkındalıkları ve duyu temelli yaşantıları, bilgiye doğrudan erişim sağlayan öznel imkânlar olarak savunduğunu; ancak bu savunmanın onları saf, kavramsız ve evrensel doğruluk taşıyıcıları olarak değil, belirli bilişsel yeterlilik koşulları altında işleyen fenomenal gerekçeler olarak konumlandığını söyleyebiliriz. Bu yaklaşım hem çağdaş dışsalcı şüpheciliğe hem de içselciliğin savunusuz sezgi vurgusuna karşı dengeli ve yapılandırılmış bir epistemolojik pozisyon sunar.

3. Dolaylı Gerekçelendirmeye Tabi Bilgi Türleri: Örtük Epistemik Süreçler

Epistemik bağlamda “dolaylı gerekçelendirme”, bir önermenin (p) doğruluğunun doğrudan gözlemsel ya da sezgisel bir kavrayışa değil; daha önce doğruluğu temellendirilmiş başka önermelere ($q, q_1 \wedge q_2$ gibi) ve bu önermelerden çıkarımsal bir şekilde p’ye ulaşan mantıksal ilişkiye dayanarak haklılaştırılması sürecini ifade etmektedir. Bu gerekçelendirme biçimi, klasik anlamda yalnızca biçimsel geçerliliğe değil, aynı zamanda öznenin epistemik yeterliliğine, yani çıkarımı kurma ve uygulama kapasitesine bağlı olarak işlerlik kazanır. Dolayısıyla dolaylı gerekçelendirme, özne merkezli bir bilişsel yeterlilik modeline yaslanarak sadece neyin çıkarımsal olarak geçerli olduğuna değil, kimin bu çıkarımı geçerli biçimde işleyebildiğine de bağlıdır (Grünberg, 2007, s. 98–99).

Grünberg, dolaylı gerekçelendirme modelini, yalnızca önerme düzeyinde yapısal doğruluk ilişkilerine değil, aynı zamanda bu çıkarımsal ilişkilerin özne tarafından bilişsel olarak gerçekleştirilip gerçekleştirilemediğine dayandırır. Buna göre bir önermenin dolaylı gerekçelendirilmiş bilgi statüsüne erişebilmesi, epistemik koşul dizgesinin eşzamanlı olarak sağlanmasına bağlıdır. Diğer bir deyişle dolaylı bir çıkarımın, p önermesini özne X açısından gerçekten belgeler hâle gelmesi için şu üçlü koşul zorunludur:

1. X, p önermesinin dayandığı q önermesinin doğruluğunu bilmektedir ($B_x q$),
2. X, $q \vdash p$ biçimindeki çıkarım ilişkisini bilmektedir,
3. X, bu çıkarımı yapma bilgisine, yani q’den p’ye geçiş işlemini fiilen uygulayabilme yetisine sahiptir (know-how) (Grünberg, 2007, s. 99).

Bu koşullar doğrultusunda dolaylı belgelemenin **yeterli koşulu** şu biçimde ifade edilmektedir:

- (1) Ç çıkarımı, p’nin bir belgeleyici çıkarımıdır $\wedge$
- (2) X, Ç’nin öncüllerinin doğruluğunu bilmektedir $\wedge$
- (3) X, Ç çıkarımını yapmasını bilmektedir

$\rightarrow p$, X için dolaylı olarak belgelenmiştir.

Formal ifade:

$(\text{Ç} \in \text{Bel}(p)) \wedge B_x(q) \wedge \text{Know-how}_x(q \vdash p) \rightarrow \text{Bel}_x p$ (Grünberg, 2007, s. 99)

Buna karşılık, dolaylı belgelemenin **gerekli koşulu** da şöyle tanımlanır:

Eğer p , X için dolaylı olarak belgelenmişse, o hâlde:

(1) p 'nin bir belgeleyici çıkarımı olan Ç vardır $\wedge$

(2) X , bu çıkarımın öncüllerinin doğruluğunu bilmektedir $\wedge$

(3) X , çıkarımı yapmasını bilmektedir.

Formal ifade:

$\text{Bel}_x p \rightarrow \exists \text{Ç} \in \text{Bel}(p) \wedge \text{Bx}(q) \wedge \text{Know-how}_x(q \vdash p)$ (Grünberg, 2007, s. 99)

Bununla birlikte, çıkarımın dayandığı q önermesinin birden çok bileşenli (örneğin $q_1 \wedge q_2$) bir birleşik önerme olması durumunda, Grünberg çıkarımın bir alt-çıkartım yoluyla da değerlendirilebileceğini ifade eder. Böylece dolaylı belgelemenin daha genel bir biçimde **yeterli koşulu** şu şekildedir:

Ya X , doğrudan Ç çıkarımını yapabiliyor,

Ya da Ç 'nin bir alt-çıkartımı olan Ç_1 üzerinden p 'yi belgeleyebiliyorsa,

Ve X , Ç_1 'in öncüllerinin doğruluğunu biliyorsa,

$\rightarrow p$, X için dolaylı olarak belgelenmiştir.

Formal ifade:

$[\text{Ç} \in \text{Bel}(p) \wedge \text{Know-how}_x(\text{Ç})] \vee \exists \text{Ç}_1 \subset \text{Ç} [\text{Ç}_1 \in \text{Bel}(p) \wedge \text{Bx}(q_1)] \rightarrow \text{Bel}_x p$

(Grünberg, 2007, s. 100)

Yeterli ve gerekli koşulların sağlanması, yalnızca tümdengelimsel geçerlilik değil, aynı zamanda epistemik yetkinlik ölçütünü de içermektedir. Öznenin çıkarımı “yapabiliyor” olması, klasik anlamda “olduğunu bilme” değil, “nasıl olduğunu bilme” (know-how) anlamında bilgisini zorunlu kılmaktadır. Bu ayrım, özellikle çıkarım zincirlerinin çok halkalı ve soyut yapılar taşıdığı alanlarda, yani matematiksel ve mantıksal akıl yürütmede büyük önem taşımaktadır. Söz konusu formel çerçeve, görünüşte doğrudan bir farkındalık gibi beliren bazı sezgisel inançların dahi, arka planda örtük bir çıkarımsal sürece dayandığını gösterir. Özellikle uzmanlık alanlarında, hızlı kavrayışlar ya da anlık içgörüler, daha önce edinilmiş deneyimlerin, ha-

fızadaki örüntülerin ve analogik yapıların bilinçdışı düzeyde etkileşimiyle oluşur. Böylece bu sezgiler, yüzeyde doğrudanmış gibi görünse de dolaylı epistemik mekanizmalarla şekillenen bilgi biçimleridir.

Douglas B. Lenat'ın hōristik (sezgi) anlayışı, sezgisel bilgi ile deneyim temelli problem çözme stratejileri arasındaki ilişkileri kavramsallaştırma bakımından son derece işlevsel bir zemin teşkil etmektedir. Lenat, hōristikleri yalnızca sezgisel bir kestirme yöntem olarak değil; gözlenebilirlik, süreklilik ve kararlılık gibi sistematik koşullara bağlı olarak işleyen bağlamsal bilgi örüntüleri şeklinde tanımlamaktadır. Bu bağlamda hōristikler, geçmişte işe yaradığı gözlemlenen çözümlerin analogi, genelleştirme ve uzmanlaşma süreçleri aracılığıyla yeni problemlere uygulanmasını mümkün kılan durumsal “başparmak kuralları” (kabul görmüş kural) olarak işlemektedir. Söz konusu yapıların etkinliği, dünyanın belirli bir düzen ve süreklilik arz ettiğine yönelik varsayıma dayanmakta; bu da benzer durumlar arasında işlevsel bir benzeşim kurulabileceği beklentisini mümkün kılmaktadır. Böylelikle hōristikler, yalnızca tūmdengelimsel kesinlik arayan epistemik ilkeler değil, aynı zamanda pratik uygulanabilirliğe ve bağlamsal yeterliliğe dayalı stratejik yaklaşımlar olarak değerlendirilmektedir (1982, s. 189-193).

Lenat'a göre hōristiklerin hem bilgi üretiminde hem de karar verme süreçlerinde yönlendirici bir rol oynamasının temel nedeni, onların belirli durumlarda hangi eylemin uygun ya da uygun olmadığını tayin etmeye yarayan, “if-then” (koşul-sonuç) yapısında kurgulanmış olmalarıdır. Bu yönüyle hōristikler, doğruluğu zorunlu olarak garanti eden ilkelerden ziyade, pragmatik geçerliliğe sahip, bağlama duyarlı kural kümeleri niteliği taşımaktadır. Bu çerçevede söz konusu sezgisel bilgi türü, epistemik değerini doğruluk temelinden değil, işlevsellik ve bağlamsal tutarlılık zemininden almaktadır (1982, s. 196-199).

Epistemolojik açıdan bakıldığında, hōristiklerin statüsü doğrudan gerekçelendirilmiş bilgi olmaktan ziyade, dolaylı gerekçelendirmeye tabi bilgi türü olarak değerlendirilebilir. Zira hōristikler, doğrudan deneyimsel doğrulama süreciyle değil, geçmişte başarılı olmuş örneklerin analogik genişletimiyle gerekçelendirilmektedir. Bu nedenle Lenat'ın hōristik kavrayışı, Grünberg'in dolaylı belgeleme modeline paralel biçimde, epistemik doğruluğu değil, bağlamsal geçerliliği önceleyen bir gerekçelendirme biçimiyle örtüşmektedir. Bu tarz sezgilerden elde edilen bilgi, rasyonel gerekçelendirme temelinde değil; pragmatik gerekçelendirme ve tümevarımsal güvenilirlik temelinde epistemik bir değer kazanmaktadır. Bu kapsamda, Grünberg'in

modeli içinde dolaylı gerekçelendirmeye tabi sezgi (h ristik) türleri iki ana başlık altında değerlendirilebilir.

3.1. Tecrübi Sezginin Dolaylı Gerek lendirilmesi (Objektif/Bilimsel)

Tecrübi sezgi, özellikle teknik maharet, mesleki pratik ve yüksek düzeyde örüntü tanıma becerisi gerektiren alanlarda ön plana çıkan ve ampirik temellere dayanan bilimsel bir sezgi türünü temsil etmektedir. Hekimin kısa süreli bir gözlem neticesinde doğru teşhise ulaşabilmesi, satranç ustasının rakibinin stratejisini birkaç hamle öncesinden öngörebilmesi yahut mühendisin beklenmedik teknik sorunlara anında  z m geliştirebilmesi, dışarıdan bakıldığında anlık bir bilişsel sıçrama gibi görünebilir. Benzer şekilde Newton'un başına düşen bir elma vasıtasıyla yerçekimi yasasını formüle etmesi de ilk bakışta spontane bir içgörüye işaret ediyor gibi görülebilir. Ancak söz konusu anlık kavrayışların ardında uzun süreli gözlemsel düşünme pratiklerinin bulunduğu açıktır. Bu bağlamda, söz konusu sezgi türü; reflektif olmayan fakat bilgiyle doğgunlaşmış zihinsel şemaların, belirli durumlara otomatik biçimde uygulanmasıyla ortaya çıkan bir kavrayış biçimi olarak temellendirilebilir. Dolayısıyla tecrübi sezgi, bilinçli çıkarım sürecine tam olarak indirgenemeyen fakat rasyonel temellerden de tamamen bağımsız da olmayan bir tür yarı-örtük bilişsel yetkinlik olarak değerlendirilebilir.

Tecrübi sezgi çoğu zaman *a priori* sezgiyle aynı semantik düzlemde ele alınsa da birçok düşünürün sezgi anlayışında bu iki tür arasındaki ayrımı belirleyen ince kavramsal nüanslara rastlanmaktadır. Nitekim klasik İşlam mantığında, *matv * ya da *d r l  kıyas* olarak adlandırılan entimem, bu farkın açık bir örneğini teşkil etmektedir. Özellikle İbn Sînâ ve onu takip eden mantıkçılar entimemi, zihnin orta terimi açıkça bilinç düzeyine  ıarmaksızın ve öncülleri bilfiil ifade etmeksizin sonuca doğrudan ve yüksek isabetle ulaştığı tümdengelsel bir süreç olarak tanımlamaktadırlar. Bu tarz kıyaslar dışa vurulmuş formal bir yapıya sahip olmasa da zihinsel düzlemde kurucu ve yönlendirici bir işlev üstlenmektedir. Bununla birlikte, bu yapı tümüyle çıkarıma dayanmayan bir sezgisel işleyiş sergiliyor gibi görünse de aslında örtük bir akıl yürütmenin varlığını da ima etmektedir (Baba, 2023, s. 221). İbn Sînâ ayrıca tecr b  bilginin tekrar edilmesiyle nefsin doğal olarak bir tümellik eğilimi geliştirdiğini ve bu eğilimin zihinde sezgiye dönüştüğünü de belirtmektedir. *Apriori* sezgiden (hads) farklı olarak *iz' n* (boyun eğme/itaat) kelimesiyle ifade ettiği bu sezgi türü aklın, çok sayıda örnekle karşılaşmasının ardından, bu örneklerin arkasındaki zorunlu ilkeye dair fıtr  bir yönelimidir (Aylu tarhan, 2025, s. 45). Bu açıklamalardan hareketle, İbn

Sînâ'nın *hads* ve *iz'ân* kavramlarını, apriori ve tecrübi sezginin iki ayrı türü olarak temellendirdiği açıkça anlaşılmaktadır.

Descartes da benzer bir şekilde tecrübi türden sezgisel kavrayışları, birden fazla sezgisel bilginin mantıksal bir zincirle birleşerek bilinçte ani bir açıklık kazanması olarak değerlendirir. Ona göre, her ne kadar tek tek sezgilerden oluşan bilgi zinciri bilinç düzeyinde her zaman açıkça fark edilmezse de bu zincirin halkaları tümdengelim yoluyla sıralanır ve nihayetinde “şimdileşmiş bir apaçıklık” meydana gelir. Böylece geçmiş sezgisel birikimler, bir anda kavranan kesin bir bilgiye dönüşür (Soykan, 1997, s. 14). Bu yönüyle tecrübi sezgi, hem İbn Sînâ'nın tümellîğe yönelik fitrî meyil anlayışını hem de Descartes'ın sezgi-dedüksiyon ilişkisini birleştiren, deneyimden doğan ama rasyonel olarak temellendirilebilen bir bilgi türü olarak öne çıkmaktadır.

Dış dünyayla sürekli etkileşim içinde gelişen bu zihinsel eğilimler, karmaşık değerlendirmeleri hızla gerçekleştirme avantajı sunsa da her zaman güvenilir sonuçlar üretmeyebilir. Tversky ve Kahneman bu sezgisel süreçleri (höristikleri) üç temel başlık altında sınıflandırır: temsil edilebilirlik, erişilebilirlik, sabitleme ve ayarlama. Her biri, zihnin örüntü tanıma, hatırlama ya da referans alma eğilimlerine dayanır (1974, s. 1124–1131).¹⁴ Bu yönüyle bilgiye dönüşme süreçleri, doğrudan değil, dolaylı ve çıkarımsal olarak gerekçelendirilmiş biçimde işlemektedir.

Grünberg'in modeline göre bu tür sezgisel inançların bilgi statüsü kazanabilmesi için:

- Dayandığı ampirik örüntülerin epistemik olarak sağlam olması,
- Öznenin bu örüntülerle çıkarım kurma becerisine (know-how) sahip olması,
- Sezgisel hükmün önceki bilgi kümeleriyle uyumlu ve tutarlı bir biçimde bütünleşmesi gerekir.

Bu tür bilgi, içeriği sezgisel gibi görünse de gerekçelendirme biçimi açısından çıkarımsal olarak inşa edilmiş bir epistemik örgüye sahiptir. Kısacası bu tür sezgilerin bilgi statüsü kazanabilmesi için onların dayandığı örüntülerin epistemik olarak güvenilir olması ve öznenin bu örüntülerle çıkarım kurma kapasitesine sahip olması gerekir (Grünberg, 2007, s. 99). Eğer bu şartlar

¹⁴ Ancak birey, yeterli uzmanlık ya da istatistiksel düşünme becerisine sahip değilse, bu sezgisel yollar kolaylıkla yanıltıcı genellemeler, yanlış korelasyonlar ya da eksik ayarlamalar gibi sistematik hatalara neden olabilir.

yerine getirilirse, tecrübi sezgi zaten bilimsel olarak gerekçelendirmeye müsait olan yapısı sayısı kolayca gerekçelendirilebilir ya da reddedilebilir.

3.2. Metafizik Sezginin Dolaylı Gerekçelendirilmesi (Subjektif/Gündelik)

Metafizik sezgi, varlığın özüne yönelik doğrudan subjektif bir kavrayışı ifade etmektedir. Günlük yaşantı içinde kendiliğinden ortaya çıkan bu sezgi, bireyin içsel bir yönelişle hakikati fark etmesini mümkün kılmaktadır. Bergson'a göre her insanda bulunan bu sezgi melekesi, ancak işlevsel hâle geldiğinde anlam kazanmakta ve beklenmedik durumlara karşı geliştirilen içsel tepkilerde belirginleşmektedir (Eroğlu, 2012, s. 92). Dolayısıyla çoğu zaman anlam, değer, ahlâk, hakikat ya da öz gibi soyut ve spekülâtif konularla ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. "Hayatın bir amacı olmalı" veya "bazı şeyler evrensel olarak doğrudur" gibi yargılar, öznel farkındalıklarla ilişkilendirilse de genellikle geçmiş tecrübeler, kültürel kodlar, çağrışımsal örüntüler ve hafızada yer etmiş düşünsel bloklarla dolaylı biçimde şekillenmektedir. Halîyle metafizik sezgi, teorik bilgiye değil, yaşantıya içkin bir idrake karşılık gelmektedir. Bu nedenle sezgisel içerik, ilk bakışta doğrudanlık taşısa da gerekçelendirme yönüyle örtük tümevarım, analogi ve sistematik kanaatlerin işlevsel bir birleşimidir.

Grünberg açısından bu tür metafizik sezgi verilerinin bilgiye dönüşebilmesi için:

- Gerekçelendirme sürecinin açık bir çıkarıma dayalı olmasa bile, örtük tümevarımsal örüntülerle desteklenmesi,
- Öznenin bu sezgisel içeriği, daha önce kabul ettiği düşünsel sistemlerle bağlantılandırabilecek bilişsel donanımına sahip olması,
- Sezgisel yargının tutarlı (çelişkisiz) biçimde temsil edilebilmesi gerekir.

Bu koşullar sağlanmadığında, metafizik sezgiler yalnızca spekülâtif kanaatler ya da psişik izlenimler düzeyinde kalır. Bu nedenle, söz konusu sezgi türü epistemik statü açısından en zayıf, en tartışmalı biçim olarak değerlendirilebilir (Grünberg, 2007, s. 99–100). Diğer bir deyişle metafizik sezgi, doğası gereği ne ampirik gözleme ne de biçimsel çıkarıma dayalı olarak doğrulanabildiği için, gerekçelendirilmesi en zor sezgi türüdür. Ancak bu onun epistemik olarak gerekçesiz olduğu anlamına da gelmez. Keith Lehrer'in öznel gerekçelendirme kuramı çerçevesinde, bir inancın gerekçelendirilmiş sayılması, öznenin değerlendirme sistemine olan tutarlılığıyla belirlenir. Bu değerlendirme sistemi, (i) öznenin halihazırda neleri kabul ettiğini (kabul sistemi), (ii) hakikati elde etme ve yanlıştan kaçınma yönündeki tercih-

lerini (tercih sistemi) ve (iii) kabul ettiği öncüllerden sonuçlara nasıl ulaştığını (akıl yürütme sistemi) içeren bütüncül bir yapıdır (Lehrer, 2000, s. 129-130). Metafizik sezgi, bu yapıya tutarlı biçimde entegre olabiliyorsa — yani öznenin daha önce kabul ettiği sezgisel ilkelerle çelişmiyor, tercihlerine uygun düşüyor ve rasyonel akıl yürütmeleriyle destekleniyorsa— kişisel olarak gerekçelendirilmiş kabul edilebilir. Üstelik bu sistem, sadece çelişkili itirazlara doğrudan cevap üretmeyi değil, bazı durumlarda bu itirazları etkisizleştiren (neutralize eden) yanıtlar aracılığıyla sezgisel kabulü savunmayı da mümkün kılmaktadır. Örneğin, “bu sadece güçlü bir his olabilir” şeklindeki itiraz, özne tarafından “ancak ben şu anda sezgisel olarak bunun apaçık ve yanılısına olmadığını kavıyorum” şeklinde etkisizleştirilebilir. Bu çerçevede, metafizik sezgi —her ne kadar dışsal ölçütlerle doğrulanamasa da— öznenin içsel değerlendirme sisteminde makul ve sistematik bir yer bulabiliyorsa, bilgiye temel oluşturabilecek bir inanç biçimi olarak kişisel gerekçelendirme ile savunulabilir hâle gelir. Böylece Lehrer’in kuramı, sezgisel bilgileri tamamen dışlayan epistemik dışlayıcılık anlayışlarına karşı güçlü bir içselci ve öznelci alternatif sunmaktadır.

Çağdaş analitik felsefecileri nezdinde metafizik sezgi, deneyimsel doğrulama eksikliği, dilsel ve kültürel determinizm, epistemik öznellik gibi gerekçelerle ciddi şekilde reddedilir. Dolayısıyla metafizik sezgi, bu gelenekte ya “epistemik romantizm” ya da “bilinç dışı yanlılık” olarak yorumlanır. Her ne kadar bazı çağdaş metafizikçiler (örneğin Saul Kripke ve David Chalmers) metafizik sezgiye daha fazla epistemik değer atfetse de bu tür sezgilerin bilgi değeri taşıyıp taşımadığı hâlâ tartışmalıdır. Örneğin Alfred Jules Ayer, *Language, Truth and Logic* adlı eserinde, anlamlılığın ölçütünü ya analitik doğrulukta ya da ampirik doğrulanabilirlikte bulur; bu iki koşulu karşılamayan tüm metafiziksel ve mistik önermeleri ise anlamsız addederek, sezgiye dayalı bilgi iddialarını dilsel sınırların ve bilişsel geçerliliğin ötesine taşan boş “sözde önermeler” olarak nitelendirir. Diğer bir deyişle deneyimsel olarak sınanamayan sezgisel içgörüler, anlamlı önermelere dönüştürülemezleri nedeniyle bilişsel bir içerik taşıdıklarını kabul etmez. Bununla birlikte Ayer, sezgiyi bütünüyle reddetmez; sentetik önermelerin keşfi sürecinde sezginin yaratıcı bir rol oynayabileceğini kabul eder (Ayer, 1952, s. 76-77). Ancak Ayer’e göre bilgi ancak doğrulanabilirlik kısıtıyla anlamlılık kazandığı için sezgi, bilgiye ulaşmada yalnızca psikolojik bir başlangıç noktası olabilir fakat doğruluk değerinin tayininde hiçbir normatif işlev üstlenemez. Dışsal bir gerekçelendirme ölçütü benimseyen Ayer, rasyonalistlerin sezgiyi doğrudan bilgiye epistemik bir temel olarak konumlandırma çabalarını, doğrulama ilkesine aykırı, tutarsız ve felsefi açıdan geçersiz bir yaklaşım olarak değer-

lendirir ve sezgiyi bilgi üretiminin dışsal koşullarına açık hale gelmedikçe, yalnızca yaratıcı bir kurgudan ibaret sayar (Ayer, 1952, s. 92-93).

Sonuç olarak bilginin aşkın ve ontolojik temellerini yakalayabilen bir yeti olarak konumlandırılan metafizik sezgi; analitik gelenekte, epistemik değer kazanabilmek için mutlaka epistemik gerekçelendirme koşullarını sağlamak zorundadır. Dolayısıyla söz konusu sezginin dayandığı gerekçelendirme türü, epistemik standartların karşılanıp karşılanmadığı açısından belirleyicidir. Eğer metafizik bir inanç —örneğin Tanrı'nın varlığına dair sezgisel bir kabul— esasen pragmatik, ahlaki veya dinsel gerekçelerle destekleniyorsa, bu durumda söz konusu sezgi, “doğruya ulaşma” amacıyla özsel bir ilişki içinde olmayı epistemik gerekçelendirme için zorunlu kılan ölçütleri karşılayamaz. Demircioğlu'nun tartıştığı üzere, kabul gören görüşe göre epistemik gerekçelendirme, yalnızca öznenin hedefinin bilgi edinimi, yani hakikatin araştırılması olduğu durumlarda geçerlilik kazanır (Demircioğlu, 2017, s. 1-10). Oysa metafizik sezgiler sıklıkla kişisel çıkar (pragmatik), normatif yükümlülük (ahlaki) ya da manevi beklenti (dinsel) temelli gerekçelerle savunulmaktadır. Bu tür gerekçeler, inancın doğruluğunu garanti etmedikleri veya olasılığını yükseltmedikleri sürece, doğruya yönelmiş bilişsel bir çabanın parçası olarak değerlendirilemez. Dolayısıyla, metafizik sezgi, dayandığı gerekçelendirme biçimi itibarıyla epistemik olmayan bir temele yaslanıyorsa, bilgiye katkı sunacak epistemik statüyü kazanamaz.

Neticede analitik felsefenin sezgiye yönelik güvenilirlik eleştirileri, sezgiyi epistemik kesinlikten ziyade bilişsel strateji ve pratik uyum bağlamında yeniden konumlandırmıştır. Sezgi, bu yaklaşımda artık hakikatin doğru- dan bilgisine ulaşmayı sağlayan metafiziksel bir “iç ışık” değil, potansiyel olarak yanıltıcı bir yeti olarak görülmeye başlanmıştır.

Sonuç

Bu çalışma, sezgi kavramını klasik ve modern bilgi anlayışları arasındaki teorik süreklilik ve kırılma noktaları bağlamında ele alarak onun epistemik statüsünü çok katmanlı bir çözümlemeyle yeniden inşa etmeyi amaçlamıştır. Özellikle Grünberg'in doğrudan ve dolaylı gerekçelendirme ayrımı çerçevesinde, sezginin yalnızca klasik epistemolojideki metafizik kesinlik zemininde değil; aynı zamanda modern analitik felsefede ortaya çıkan eleştirel sorgulamalar, mantıksal modellemeler ve bilişsel işleyişle olan ilişkisi de kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir.

Sezginin bilgi üretimindeki rolü, tarihsel olarak mutlak doğrulukla özdeşleştirilmiş ve aklî sezgi, duyuşsal kavrayış ve metafizik ilham gibi farklı

biçimlerde bilgiye aracılık eden temel bir kapasite olarak konumlandırılmıştır. Ne var ki çağdaş epistemoloji ve bilişsel bilimler, sezgiyi artık saf ve doğrudan bir bilgi kaynağı olarak değil; sınırlı, bağlama bağımlı ve çoğu zaman örtük çıkarımlarla şekillenen bir bilişsel süreç olarak tanımlama eğilimindedir. Bu dönüşüm, sezgisel bilginin yalnızca öznel deneyime dayalı bir güven telkininden ibaret olmadığını, aksine biçimsel geçerlilik, bilişsel güvenilirlik ve pragmatik işlevsellik gibi ölçütlerle denetlenebilecek bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sezginin epistemik değerini anlamaya yönelik çabalar, onu ya tümüyle reddetme ya da mutlak doğrulukla yüceltme ikilemine hapsolmak yerine, sezgiyi mantıksal, psikolojik ve dilsel çerçevelerde sınanabilir ve gerekçelendirilebilir bir bilişsel mekanizma olarak yeniden konumlandırmanın mümkün olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda sezgi, hem doğrudan bilincimize nüfuz eden ani kavrayışları hem de uzmanlık, deneyim ve örüntü tanıma yoluyla gelişen dolaylı ve edinilmiş sezgisel yapıları içeren geniş bir anlayışı temsil eder.

Bu doğrultuda, Grünberg'in geliştirdiği epistemik model temel alınarak çalışmada, sezgi türlerini bütüncül biçimde kavrayabilecek esneklikte bir kuramsal çerçeve ortaya konulmuştur. Doğrudan gerekçelendirme aracılığıyla, klasik epistemolojide merkezi bir konuma sahip olan apriori ve duyusal sezgi türleri temellendirilirken; dolaylı gerekçelendirme yoluyla ise tecrübi ve metafizik sezgi biçimlerinin tümevarımsal, bağlamsal ve örtük bilişsel süreçlerle ilişkili yönleri açıklanmıştır. Ayrıca çalışmada sezgi yalnızca bu ikili ayrım temelinde sınıflandırılmamış, apriori ve tecrübi sezgi bilimsel, duyusal ve metafizik sezgi ise gündelik bilişsel yaşantılarla ilişkili olarak öznel yönleriyle ele alınmıştır. Her bir sezgi biçimi, çağdaş gerekçelendirme kuramlarıyla ilişkilendirilerek epistemik temelleri bakımından gerekçelendirilmeye çalışılmış, aynı zamanda bu tür sezgilere yöneltilen eleştiriler ve karşı argümanlar da kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir. Bütün bu değerlendirmeler, sezgiyi salt edilgin bir "bilgi kaynağı" olarak değil, bilginin oluşumunu başlatan, yönlendiren ve sınavan dinamik ve çok katmanlı bir bilişsel işlev olarak konumlandırmaktadır.

Son kertede, bu çalışmanın ortaya koyduğu analizler, sezginin felsefi bilgi sistemindeki yerinin hem teorik hem de metodolojik düzlemde yeniden tanımlandığını göstermektedir. Sezgi artık mutlak hakikatlerin garantörü olmaktan ziyade, bilişsel süreçlerin başlangıç noktası, hipotez üretiminde katalizör ve mantıksal sistemlerin sınıandığı bir dayanak olarak değerlendirilebilmektedir.

Kaynakça

- Akyüz, T., & Şimşek, R. (2024). Klasik dönem burhan teorisi üzerine bir değerlendirme-Fârâbî, İbn Sînâ ve Fahreddîn Râzî bağlamında. *ÂSÂR Akademik Dinî Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 94-107.
- Aristoteles. (2011). *Metafizik*. (H. K. Ökten, Yayına Hazırlayan). Say Yayınları. (Fikir Mimarları Dizisi, 13: Aristoteles içinde).
- Aydın, A. E. (2024). Theaetetus diyalogu bağlamında Platon'da bilginin tanımı sorunu. *Kalemname*, 9(17), 128-149.
- Ayer, A. J. (1952). *Language, truth and logic* (2nd ed.). Dover Publications.
- Ayluçtarhan, R. (2025). *Epistemik mantık açısından tümevarım sezgi ilişkisi*. İstanbul Üniversitesi.
- Baba, C. (2023). Epistemik mantık bağlamında sezgi üzerine. İçinde Y. E. Akbay (Ed.), *İslam düşüncesinde temel kavramlar -Vahiy, ilham, keşf, sezgi, firaset ve rüya* (ss. 207-225). Son Çağ Akademi.
- Başdemir, H. Y. (2009). Gettier ve bilgide şans unsuru. *Felsefe Dünyası*, 50, 121-140.
- Başdemir, H. Y. (2010). Gerekçelendirme, epistemik seviyeler ve kesin bilgi: Fârâbî ve Chisholm karşılaştırması. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(17), 39-65.
- Cappelen, H. (2012). *Philosophy without intuitions*. Oxford University Press.
- Cevizci, A. (2005). *Paradigma felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayınları.
- Chisholm, R. M. (1989). *Theory of knowledge* (3rd ed.). Prentice Hall.
- Churchland, P. M. (2013). *Matter and consciousness*. MIT Press.
- Çimen, S. (2023). Bilgi kaynağı olarak sezgi ve mantıktaki kullanımı Platon-Aristoteles-İbn Sina. İçinde Y. E. Akbay (Ed.), *İslam düşüncesinde temel kavramlar -Vahiy, ilham, keşf, sezgi, firaset ve rüya* (ss. 243-267). Son Çağ Akademi.
- Demircioğlu, E. (2017). On the differentia of epistemic justification. *Kilikya Felsefe Dergisi*, 1, 1-10.
- Descartes, R. (2006). *Discourse on the method of correctly conducting one's reason and seeking truth in the sciences* (I. Maclean, Çev.). Oxford University Press.
- Devitt, M. (2013). There is no a priori. İçinde M. Steup, J. Turri, & E. Sosa (Eds.), *Contemporary debates in epistemology* (2nd ed., ss. 185-194). Wiley-Blackwell.
- Dündar, L. (2023). Mantık ilminde sezgi ve diğer bilgi kaynakları arasındaki yeri. İçinde Y. E. Akbay (Ed.), *İslam düşüncesinde temel kavramlar -Vahiy, ilham, keşf, sezgi, firaset ve rüya* (ss. 226-242). Son Çağ Akademi.
- Eroğlu, A. (2012). Henri Bergson'da bilinç-sezgi ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 81-102.

- Fakhry, M. (2013). Mantık ve bilgi teorisi (A. Kayacık & M. S. Özdi, Çev.). *Bilimname*, 24(1), 195-204.
- Fârâbî. (2005). *Kitâbu'l-Kıyâs* (Ö. Türker, Çev.). Litera Yayıncılık.
- Frege, G. (1953). *The foundations of arithmetic: A logico-mathematical enquiry into the concept of number* (J. L. Austin, Trans.; 2nd rev. ed.). Harper & Brothers.
- Friedman, M. (2001). Tolerance and analyticity in Carnap's philosophy of mathematics. İçinde J. Floyd & S. Shieh (Eds.), *Future pasts: The analytic tradition in twentieth-century philosophy* (ss. 223-254). Oxford University Press.
- Gettier, E. L. (1963). Is justified true belief knowledge? *Analysis*, 23(6), 121-123.
- Grünberg, T. (2000). *Sembolik mantık el kitabı II: Özel mantık sistemleri*. ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık (METU Press).
- Grünberg, T. (2007). *Epistemik mantık üzerine bir araştırma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Gürsoy, A. (2014). İbn Sînâ felsefesinde sezgisel bilginin aklî karakteri. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 191-210.
- Haklı, Ş. (2007). İbn Sînâ epistemolojisinde bir bilgi kaynağı olarak "sezgi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(11), 35-52.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking fast and slow*. Farrar, Straus and Giroux.
- Kant, I. (2008). *Arı usun eleştirisi* (A. Yardımlı, Çev.). İdea Yayınları.
- Köz, İ. (2004). Sezginin bilgideki yeri. *Felsefe Dünyası*, 2(40), 41-54.
- Lehrer, K. (2000). *Theory of knowledge* (2nd ed.). Westview Press.
- Lenat, D. B. (1982). The nature of heuristics. *Artificial Intelligence*, 19(2), 189-249.
- Mehdiyev, N. (2007). *Çağdaş din felsefesinde epistemolojik yaklaşımlar ve tanrı inancının rasyonelliği*. Marmara Üniversitesi.
- Öktem, Ü. (2000). Descartes, Kant, Bergson ve Husserl'de sezgi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40(1-2), 159-188.
- Özturan, M. (2007). *Fârâbî'nin epistemolojisinde kesinlik problemi*. Marmara Üniversitesi.
- Pryor, J. (2013). There is immediate justification. İçinde M. Steup, J. Turri, & E. Sosa (Eds.), *Contemporary debates in epistemology* (ss. 202-222). Wiley-Blackwell.
- Quine, W. V. O. (1951). Two dogmas of empiricism. *The Philosophical Review*, 60(1), 20-43.
- Quine, W. V. O. (1961). *From a logical point of view: Logico-philosophical essays* (2nd ed.). Harper & Row.
- Rorty, R. (1981). *Philosophy and the mirror of nature*. Princeton University Press.
- Russell, B. (2008). *The problems of philosophy*. Oxford University Press.

- Sellars, W. (1997). *Empiricism and the philosophy of mind*. Harvard University Press.
- Soykan, Ö. N. (1997). Bilimlerin birliğini temellendirmede Descartes'in "Intuition" kavramının yeri. *Felsefe Dünyası*, 24, 12-19.
- TDK felsefe terimleri sözlüğü. İçinde *Türk Dil Kurumu*. Erişim Tarihi 11.04.2025 <https://sozluk.gov.tr/>
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science*, 185(4157), 1124–1131.
- Williamson, T. (2002). *Knowledge and its limits*. Oxford University Press.
- Wittgenstein, L. (1986). *Philosophical investigations* (G. E. M. Anscombe, Trans.; 3rd ed.). Blackwell Publishers.
- Yaren, M. T. (2003). Sezgi. *Felsefe Dünyası*, 37, 29-34.